

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Handleiding	5
1 Een verduidelijking van de begripsbepaling	7
2 Hoe te handelen bij een aanwijzing van fraude?	11
3 Informatieplicht bij een redelijk vermoeden van fraude	13
4 Melding bij het KLPD	15
5 Knelpunten en oplossingen	19
6 Na de beëindiging van de opdracht	21
7 Ontheffing geheimhoudingsplicht	23
Verordening op de Fraudemelding	25
Toelichting	29
Artikel 10 GBR - 1994	
Richtlijn 240 De verantwoordelijkheid van de accountant voor het in acht nemen van fraude en onjuistheden in het kader van een opdracht tot controle van een jaarrekening	33

Inleiding

Met ingang van 17 september 1994 is de Verordening op de Fraudemelding in werking getreden. Deze verordening is in nauw overleg met het Ministerie van Justitie totstandgekomen en sluit aan op Richtlijn 240 “De verantwoordelijkheid van de accountant voor het in acht nemen van fraude en onjuistheden in het kader van een opdracht tot controle van een jaarrekening”. Deze Richtlijn schrijft voor dat de openbaar accountant de bij de uitoefening van de accountantscontrole geconstateerde fraude aan de leiding respectievelijk het toezichthoudend orgaan van een onderneming of instelling rapporteert. De accountant moet zijn opdracht teruggeven indien geen toereikende maatregelen zijn genomen om de geconstateerde fraude ongedaan te maken en herhaling te voorkomen. Nieuw is dat bij een wettelijk verplichte controle de accountant nu verplicht is de beëindiging van de opdracht te melden aan een centraal meldpunt, het Korps landelijke politiediensten (KLPD). Met het vaststellen van de verordening wordt een lange periode van discussie afgesloten tussen de overheid, het georganiseerde bedrijfsleven en de accountantsorganisaties. In de regeling wordt een goed evenwicht bereikt tussen de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de openbaar accountant en zijn vertrouwensrol ten opzichte van ondernemingen en instellingen. Behalve deze handleiding voor accountants is eveneens de folder ‘Accountant en fraudemelding’ beschikbaar bij het Koninklijk NIVRA waarin cliënten van accountants en overige belanghebbenden worden geïnformeerd over de Verordening op de Fraudemelding.

2000 NIVRA, Amsterdam. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch op geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Koninklijk Nederlands Instituut van Registeraccountants.

Handleiding

De Verordening op de Fraudemelding geeft zowel de openbaar accountant als diens cliënt houvast, als de accountant bij zijn controlewerkzaamheden een aanwijzing krijgt van fraude. In die zin kan de verordening worden beschouwd als een raamwerk van rechten en verplichtingen voor beide partijen. In deze handleiding worden marges aangegeven voor de accountant bij de verplichtingen die hem worden opgelegd. Aan de hand van de verordening wordt in deze handleiding ingegaan op de stappen en tussenstappen die de accountant moet of kan ondernemen bij een vermoeden van fraude. Uiteraard worden niet alle praktijkgevallen hier behandeld. Bij twijfel kan de accountant de afdeling Beroepsontwikkeling en -reglementering van het NIVRA consulteren (tel: 020 - 3010340).

1 Een verduidelijking van de begripsbepaling

In welke rol of hoedanigheid heeft de accountant te maken met de verordening?

De verordening heeft uitsluitend betrekking op de openbaar accountant die zich als individu of in kantoorverband presenteert als onafhankelijk accountant en als zodanig bevoegd is wettelijk voorgeschreven controles uit te voeren. Zodra hij zich manifesteert als organisatie- of belastingadviseur, valt dat niet onder de verordening. De bepalingen slaan evenmin op de interne accountant in dienst van een onderneming of de overheid.

Wat is fraude in de zin van de verordening?

Belasting- en premiefraude vallen onder de strekking van de verordening. Als andere vormen van fraude voor- of nadelen voor het bedrijf, of nadelen voor een derde partij met zich meebrengen, kan dat onder het fraudebegrip van de verordening vallen. Onder fraude valt nadrukkelijk niet alle onwettig handelen. Er moeten financiële consequenties aan verbonden zijn. Dat kunnen ook toekomstige financiële nadelen zijn. Te denken valt aan schadeclaims van benadeelde partijen (milieuschade), boeten en dergelijke, die een bedrijf boven het hoofd hangen als de benadeelde partij van de fraude op de hoogte is gekomen.

Het begrip onderneming in deze toelichting moet ruim worden opgevat: het omvat ook stichtingen, verenigingen, woningcorporaties, publiekrechtelijke lichamen (zoals gemeenten, waterschappen en departementen) en verzelfstandigde overheidsbedrijven.

Welk bedrijfsechelon wordt aangesproken bij een aanwijzing van fraude?

Het onderscheid tussen directiefraude en fraude door lager personeel zal over het algemeen geen problemen oproepen. De hoogste leiding is een aanwijsbare instantie. Bij fraude kan het gebeuren dat de hoogste leiding inmiddels is vertrokken of op non-actief gesteld. Het waarnemend management is dan de aanspreekbare instantie.

Bij directiefraude stelt de accountant tevens het toezichthoudend orgaan (raad van commissarissen, raad van beheer, stichtingsbestuur etc.) op de hoogte. Bij stichtingen of verenigingen vervullen raad van beheer, raad van toezicht (ziekenhuiswezen) of bestuur soms (een deel van) de leidinggevende taken. Dat impliceert, dat de toezichthouder als leidinggever kan worden ingelicht over fraude door het lagere echelon.

Deze fraude moet altijd worden gemeld bij het toezichthoudende orgaan.

Bovendien speelt het begrip materieel belang een doorslaggevende rol bij de afweging om de controle-opdracht terug te geven, en het centrale meldpunt, het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD), in te lichten.

Wat wordt verstaan onder fraude van “materieel belang”?

Materieel belang houdt volgens de letter van de verordening in, dat er een afwijking is geconstateerd van een post of som van posten, die van niet te verwaarlozen betekenis is voor het inzicht dat de jaarrekening geeft in de financiële verantwoording. De vakliteratuur biedt hier aanknopingspunten en soms ook vuistregels (een percentage van de balanstelling, de omzet). De fiscus zal in het algemeen veel lagere normen hanteren. Die norm van bedrijfsvereniging of fiscus hoeft de accountant niet aan te leggen. Hij gaat uit van bijvoorbeeld de interne normen die zijn kantoor hanteert, en de algemeen aanvaarde opvattingen in de accountantswereld. De norm

van materieel belang legt de accountant geen verbod op fraude die hier onder blijft toch aan te melden. Een fraude van bijvoorbeeld een miljoen gulden bij een groot bedrijf, die beneden de materialiteitsgrens blijft, kan toch worden gemeld als de bedrijfsleiding in gebreke blijft de fraude te herstellen of te voorkomen.

2 Hoe te handelen bij aanwijzing van fraude?

De openbaar accountant die bij zijn controlewerk stuit op aanwijzingen van fraude, licht de directie schriftelijk in. Vervolgens verzamelt hij de informatie die hem in staat stelt met een hoge mate van zekerheid dit vermoeden te staven dan wel te verwerpen.

Een aanwijzing van directiefraude wordt schriftelijk aan de toezichthouder (raad van commissarissen, bestuur etc.) doorgegeven. In de praktijk zal de accountant voor een schriftelijke inlichting meer zekerheid zoeken bij een aanwijzing van directiefraude, dan bij een aanwijzing van fraude door lager personeel.

Moet de directie ook worden ingelicht als zij zelf betrokken is bij fraude?

Op de hoofdregel van de schriftelijke melding aan de directie wordt een nuancering aangebracht. De accountant hoeft de bedrijfsleiding niet in te lichten, indien hij dat strijdig acht met het doel van zijn vervolgonderzoek. In deze gevallen zal er sprake zijn van directiefraude of verwijtbaar medeweten van de directie van fraude door ondergeschikten, in combinatie met de verwachting dat de directie het onderzoek zal belemmeren, door bijvoorbeeld gegevens achter te (laten) houden of te vernietigen.

Het staat de accountant vrij in het vervolgonderzoek collega's of andere deskundigen te raadplegen. Collegiale raadpleging is bijzonder belangrijk. Onder omstandigheden zal ook juristen of andere deskundigen om advies worden gevraagd. Het ligt voor de hand dat de accountant op eigen kracht enig aanvullend materiaal verzamelt, voordat hij die stap zet.

Grotere accountantskantoren met een afdeling forensische accountancy, zullen daar geen moeite mee hebben. Een accountant die daarover niet in eigen huis beschikt, zal desgewenst een deskundige van buiten inschakelen. Dit vereist dat de bedrijfsleiding c.q. de toezichthouder van te voren tijdig, schriftelijk is ingelicht

over de aanwijzing voor fraude en het vervolgonderzoek, ook in verband met onderzoekskosten.

De motivering van het vervolgonderzoek dient in het controledossier te worden opgenomen.

3 Informatieplicht bij redelijk vermoeden van fraude

Gaat de accountant bij zijn directiemelding louter af op omvang of ook op aard van de fraude?

De tweede fase van de inlichtingenplicht breekt aan als de accountant, door het vervolgonderzoek, een redelijk vermoeden van fraude heeft verkregen. Allereerst wordt de directie schriftelijk op de hoogte gesteld. De toezichthouder (raad van commissarissen, bestuur etc.) wordt eveneens schriftelijk ingelicht indien:

- het gaat om directiefraude, of
- de bedrijfsleiding in gebreke blijft de gevolgen van de fraude zo goed mogelijk ongedaan te maken en herhaling te voorkomen, of
- de fraude van materieel belang is voor de financiële verantwoording.

Het is niet verboden een fraude die enigszins, maar onvoldoende is hersteld, toch bij de toezichthouder aan te melden. Ook als de fraude niet van materieel belang is, kan de aard ervan aanleiding zijn die toch bij de toezichthouder te melden. Dat geldt ook voor fraude die op gezag van de leiding van het bedrijf is (wordt) hersteld. Het kan gaan om een zaak van verstrekkende betekenis. Te denken valt aan een directie die fraude oogluikend heeft getolereerd of niet adequaat heeft gereageerd op interne fraudesignalen.

Het begrip “een redelijk vermoeden van fraude” komt in de praktijk neer op het constateren van fraude. Het is echter de rechter die uiteindelijk vaststelt of er sprake is van fraude.

Hoe te handelen bij een toezegging tot corrigerende maatregelen?

Als de bedrijfsleiding zich onwillig toont fraude aan te pakken, stapt de accountant direct naar de toezichthouder. De directie die corrigerende maatregelen belooft, zal enige tijd worden gegund. De accountant geeft aan welke maatregelen toereikend

zijn, inclusief een indicatie van de termijnen waarbinnen die moeten worden getroffen. Voor een gecorrigeerde of aanvullende belastingaangifte zal de termijn korter zijn dan voor een wijziging in administratieve procedures die aanpassing van computerprogramma's vergen.

Dit zal doorgaans in samenspraak met de bedrijfsleiding gebeuren. De maatregelen en bijbehorende termijnen zullen in een brief van de accountant aan het bedrijf worden vastgelegd. De min of meer dwingende aanbeveling van de accountant kan ver gaan. Zo mag hij aandringen op overplaatsing of ontslag van een personeelslid dat bij de fraude was betrokken.

Als bedrijfsleiding en toezichthouder de aanbevelingen van de accountant niet opvolgen, moet de accountant zijn opdracht teruggeven. Daarop wordt een restrictie toegepast: hij is daartoe pas verplicht als het gaat om herstel en het voorkomen van (toekomstige) fraude van materieel belang. Dit is een bovengrens voor het handelen van de accountant. Die mag wel degelijk zijn opdracht teruggeven als hij het niet kan verantwoorden zijn controle-opdracht voort te zetten bij fraude die formeel de norm van het materieel belang niet overschrijdt. Een te kort schietende integriteit van de leiding kan bijvoorbeeld aanleiding geven tot deze stap.

4 Melding bij het KLPD

Hoe behandelt het KLPD de fraudemelding?

Als de opdracht wordt teruggegeven wegens fraude van materieel belang, waartegen de leiding of de toezichthouder binnen de correctietermijnen niet of niet afdoende optreedt, is de accountant verplicht dit schriftelijk op te geven bij het meldpunt van het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD). Dat geldt ook als het initiatief tot beëindiging van de controle-opdracht uitgaat van de cliënt, terwijl de leiding of de toezichthouder op dat moment geen corrigerende maatregelen heeft getroffen.

Het centrale meldpunt wordt gevormd door de afdeling Forensische Accountancy van het KLPD. De staf van de afdeling bestaat uit zowel Accountants-Administratieconsulenten als Registeraccountants. Dat biedt een stevige basis voor een zorgvuldige behandeling van de melding.

De melding wordt opgenomen in een register, dat krachtens de Wet Politierregisters een gesloten “verstrekkingen”systeem kent. Uitsluitend aan personen of instanties die in de wet of in het besluit politierregisters zijn genoemd, kan informatie over de melding worden verstrekt.

Welke informatie moet aan het KLPD worden gegeven?

De accountant vermeldt schriftelijk naam, adres en woonplaats van de organisatie waarvan de opdracht is teruggegeven. Hij geeft het aansluitingsnummer bij de bedrijfsvereniging en het landelijk vast nummer van de Belastingdienst van de organisatie op, de datum waarop de opdracht is teruggegeven, de datum van de melding, eigen naam, kantooradres en telefoon- en faxnummer en ten slotte een omschrijving van de aard van de vermoedelijke fraude.

Er zijn wetsovertredingen die niet behoren tot de categorie fraude van materieel belang. Er is geen verplichting tot melding bij het KLPD, als de accountant op basis daarvan zijn opdracht teruggeeft.

Hoe gedetailleerd moet de vermoedelijke fraude worden omschreven?

Hoe duidelijker de omschrijving is, des te beter. Indien uit de melding niet duidelijk blijkt welke soort van fraude het betreft, kan het KLPD de openbaar accountant nadere inlichtingen vragen.

Kan de accountant vooroverleg plegen met het KLPD?

Dat kan. Een openbaar accountant die in dubio staat kan vertrouwelijk met een collega bij het KLPD van gedachten wisselen over de zaak. Het KLPD beschikt daartoe over een landelijk netwerk van forensische accountants.

Hoe zit het met de verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid van de accountant bij en na de melding?

De accountant is verantwoordelijk voor het teruggeven van de opdracht. Hij is gehouden daarbij zorgvuldig en te goeder trouw te handelen. Ook voor zijn melding bestaat het zorgvuldigheidsvereiste.

De (semi-)overheidsinstanties die eventueel actie ondernemen op basis van de doormelding door het KLPD - bedrijfsvereniging(en), Openbaar Ministerie, belastingdienst - dragen de verantwoordelijkheid voor het vervolgetraject. Een strafrechtelijke vervolging vindt altijd plaats onder verantwoordelijkheid van het Openbaar Ministerie. Als de Belastingdienst of de bedrijfsvereniging de zaak administratief afdoet, ligt de verantwoordelijkheid eveneens bij die instanties. Het is het KLPD die de voortgang van de activiteiten naar aanleiding van de melding bewaakt. De openbaar accountant krijgt van het KLPD niet alleen een schriftelijke ontvangstbevestiging van zijn melding, maar kan ook van tevoren op

de hoogte worden gesteld van een actie waartoe uitvoeringsorganen en/of het Ministerie van Justitie hebben besloten. Het KLPD wordt van dit contact met de accountant op de hoogte gesteld.

5 Knelpunten en oplossingen

Krijgt de fiscus via de achterdeur van controle-onderzoek toch inzage in een fraudemelding aan de directie, terwijl na corrigerende maatregelen melding bij het KLPD achterwege kan blijven?

Voor de goede orde: de gedragscode voor de omgang van accountant en Belastingdienst ter zake van de inzage van controledossiers heeft uitsluitend betrekking op controle-onderzoek door belastingambtenaren. De opsporingsfase staat hier buiten. In het opsporingsonderzoek heeft de Fiscale recherche de bevoegdheid inzage te vragen in het controledossier. Dat dossier kan zelfs worden geconfisqueerd. Voor de rechten en plichten van beide partijen als het gaat om het persoonlijke-bevindingen-dossier wordt verwezen naar de gedragscode.

De eerste schriftelijke melding van een aanwijzing van fraude aan de bedrijfsleiding, moet worden opgenomen in het controledossier. Dat stuk is daardoor bij een normaal controle-onderzoek binnen het bereik gekomen van de fiscus, ook als de onderneming de fraude inmiddels heeft hersteld. De openbaar accountant doet er dan ook goed aan alvorens de aanwijzing schriftelijk te melden, eerst eens te gaan praten met de bedrijfsleiding. Voor een directe schriftelijke melding moet de accountant over een aanwijzing beschikken die in zijn beoordeling een vervolgonderzoek onontkoombaar maakt.

Het recht op een “second opinion” door de cliënt is niet expliciet in de verordening opgenomen. Een tweede lezing door een derde deskundige, op basis van het materiaal dat beide partijen aandragen, kan van nut zijn als de leiding een andere opvatting koestert dan de externe accountant. Dit kan aanleiding geven tot opzegging van de opdracht en eventuele opschorting van de melding bij het KLPD op te schorten.

6 Na de beëindiging van de opdracht

Hoe gaat de accountant om met zijn opvolger?

Na beëindiging van de controle-opdracht licht de accountant zijn eventuele opvolger, onder de plicht tot geheimhouding, in over de achtergronden. Deze informatieverschaffing valt onder de verplichtingen van het collegiaal overleg. Hij meldt niet alleen de aard van de fraude, maar ook of de opzegging van de opdracht bij het KLPD is gemeld.

Welke stappen zet de opvolger alvorens hij de opdracht aanvaardt?

De accountant die de controle-opdracht overneemt, licht direct het KLPD in. Hij mag de opdracht pas aanvaarden, als hij zich ervan heeft overtuigd dat de fraude is hersteld. Dat biedt hem de ruimte voor een oriënterend vooronderzoek bij het bedrijf. In de praktijk moet de nieuwe accountant zich eerst vergewissen van de maatregelen die het bedrijf heeft genomen, alvorens hij beslist de opdracht te aanvaarden. Pas dan wordt het KLPD op de hoogte gesteld.

Het KLPD neemt de melding dat de opdracht is overgenomen op in zijn bestand, en stelt de uitvoeringsorganisaties die in eerste aanleg waren ingelicht over het teruggeven van de opdracht hiervan op de hoogte.

7 Ontheffing geheimhoudingsplicht

In welke gevallen is de accountant niet langer gebonden aan zijn geheimhoudingsplicht?

Het is gewenst in de opdrachtbevestiging de cliënt erop te wijzen dat de accountant is ontheven van zijn geheimhoudingsplicht als hij gehouden is het KLPD in te lichten. Bij een daadwerkelijke fraudemelding aan de KLPD wordt de cliënt hier nogmaals op gewezen. De cliënt kan hier achteraf dan ook niet tegen opkomen met schadeclaims. De verplichtingen van de verordening voor de controlerende accountant, gelden tot en met het moment van opzegging van de opdracht ook voor de niet-controleplichtige ondernemingen. Een adviesopdracht valt hier nadrukkelijk buiten. Ook hier vormen de verplichtingen van de accountant krachtens de verordening weer de bovengrens.

Verordening op de fraudemelding

Onderstaande verordening is uitsluitend van toepassing op de openbaar accountant die bij de uitvoering van een controleopdracht aanwijzingen van fraude heeft verkregen.

vastgesteld in de bijeenkomst van de ledenvergadering op 21 juni 1994, afgekondigd in de Staatscourant van 15 september 1994, nr. 177, in werking getreden op 17 september 1994, laatstelijk gewijzigd in de bijeenkomst van de ledenvergadering op 30 november 1994, Stcrt. 1995, nr. 48.

De ledenvergadering van de Orde Nederlands Instituut van Registeraccountants, Gelet op artikel 19, lid 1, van de Wet op de Registeraccountants (Stb.1962,258),

Stelt de volgende verordening vast:

Artikel 1 Voor de toepassing van deze verordening wordt verstaan onder:

- openbaar accountant: de registeraccountant die optreedt als openbaar accountant in de zin van artikel 2, lid 2, GBR;
- fraude: het opzettelijk door één of meer personen vervalsen, weglaten, toevoegen of verwijderen van gegevens teneinde waarden aan een huishouding op onrechtmatige wijze te onttrekken of te doen toevloeien;
- directiefraude: fraude, gepleegd door of op last van de hoogste leiding (bij meerhoofdige leiding door of op last van één of meer leden van de leiding) van een huishouding;
- toezichthoudend orgaan: het orgaan van de huishouding, dat belast is met het toezicht op de hoogste leiding van die huishouding;
- materieel belang: (de mogelijke afwijking van) een post of een som van posten die van niet te verwaarlozen betekenis is voor het inzicht in de financiële verantwoording;
- financiële verantwoording: de jaarrekening of de bescheiden die bij andere huis-

houdingen daarvoor in de plaats treden;

- wettelijk verplichte controle: het deskundigenonderzoek ingevolge Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek, Titel 9, dan wel ingevolge enig ander wettelijk voorschrift;
- centraal meldpunt: het Korps landelijke politiediensten (KLPD).

Artikel 2

1. De openbaar accountant die bij de uitvoering van zijn controle-opdracht aanwijzingen van fraude heeft verkregen, richt zijn verder onderzoek zodanig in dat hij een hoge mate van zekerheid verkrijgt over het al dan niet aanwezig zijn van fraude, ongeacht de mogelijke omvang en aard van de fraude. De openbaar accountant stelt de leiding van de huishouding schriftelijk op de hoogte van zijn aanwijzingen, voor zover hij dit niet strijdig acht met het doel van zijn onderzoek. Indien de openbaar accountant aanwijzingen heeft van directiefraude, stelt hij het toezichthoudend orgaan schriftelijk op de hoogte.
2. De openbaar accountant die in redelijkheid een vermoeden van fraude heeft stelt de leiding van de huishouding hiervan schriftelijk op de hoogte. Het toezichthoudend orgaan wordt door hem schriftelijk ingelicht indien:
 - het directiefraude betreft, of
 - de leiding van de huishouding geen toereikende maatregelen treft om de gevolgen van fraude voor zover mogelijk ongedaan te maken en om herhaling daarvan te voorkomen, of
 - de fraude van materieel belang voor de financiële verantwoording is.
3. De openbaar accountant geeft zijn opdracht terug indien de leiding, respectievelijk het toezichthoudend orgaan van de huishouding, waarbij hij optreedt, niet binnen redelijke termijn nadat hij de leiding of het toezichthoudend orgaan daarop heeft gewezen, toereikende maatregelen neemt om de gevolgen van fraude van materieel belang voor zover mogelijk ongedaan te maken en om herhaling daarvan te voorkomen.

-
- Artikel 3**
1. Indien het teruggeven van de opdracht wegens een reden als bedoeld in artikel 2, derde lid, een wettelijk verplichte controle van een financiële verantwoording betreft, stelt de openbaar accountant het centraal meldpunt hiervan onverwijld schriftelijk in kennis.
 2. De openbaar accountant stelt het centraal meldpunt eveneens onverwijld schriftelijk in kennis, indien zijn opdrachtgever de opdracht tot wettelijk verplichte controle van de financiële verantwoording beëindigt, nadat de leiding of het toezichthoudend orgaan van de huishouding, waarbij hij optrad, in gebreke is gebleven toereikende maatregelen te nemen om de gevolgen van fraude van materieel belang voor zover mogelijk ongedaan te maken en om herhaling daarvan te voorkomen.
 3. De melding als bedoeld in dit artikel geschiedt met opgave van de aard van de vermoede fraude.

- Artikel 4**
1. In het collegiaal overleg als bedoeld in artikel 31 GBR maakt de openbaar accountant onder de plicht tot geheimhouding de reden bekend van het beëindigen van de opdracht.
 2. Ingeval de opdracht op grond van artikel 2, derde lid, of artikel 3, tweede lid, is beëindigd, deelt de openbaar accountant de kennisgeving als bedoeld in artikel 3, zo deze is gedaan, aan zijn eventuele opvolger mee.
 3. Een ander openbaar accountant mag de opdracht tot controle van de financiële verantwoording slechts aanvaarden indien de gevolgen van fraude voor zover mogelijk ongedaan zijn gemaakt, deze gevolgen op toereikende wijze in de financiële verantwoording zijn verwerkt en toereikende maatregelen zijn genomen om herhaling te voorkomen.

Artikel 5 Indien een ander openbaar accountant een opdracht aanvaardt die door zijn voorganger na beëindiging van diens opdracht door hem overeenkomstig artikel 3 is gemeld, geeft hij daarvan onverwijld schriftelijk kennis aan het centraal meldpunt.

Artikel 6 De openbaar accountant is met betrekking tot de melding als bedoeld in artikel 3 aan het centraal meldpunt ontheven van zijn plicht tot geheimhouding zoals is geregeld in artikel 10 GBR-1994.

Artikel 7 Deze verordening maakt deel uit van de GBR-1994 als bedoeld in artikel 19, lid 2, van de Wet op de Registeraccountants.

- Artikel 8**
1. Deze verordening kan worden aangehaald onder de naam Verordening op de fraudemelding.
 2. Deze verordening treedt in werking op de tweede dag na publicatie in de Staatscourant.

Toelichting

Deze verordening regelt de melding door een openbaar accountant van het beëindigen van de opdracht aan een centraal meldpunt, indien het beëindigen van de opdracht het gevolg is van een redelijk vermoeden van een fraude van materieel belang bij een wettelijk verplichte controle van een financiële verantwoording.

Toelichting per artikel

- Artikel 1** In dit artikel worden definities gegeven van enkele van belang zijnde begrippen.
- Artikel 2** In dit artikel wordt de situatie beschreven die voor de openbaar accountant aanleiding is om de opdracht te beëindigen, aangezien het aanblijven als accountant dan schadelijk is voor de eer van de stand der registeraccountants. Het betreft zowel wettelijk verplichte controles als andere controle-opdrachten.
- Artikel 3** Dit artikel regelt de melding aan het centraal meldpunt bij teruggave van de opdracht tot wettelijk verplichte controle van een financiële verantwoording door de openbaar accountant wegens de reden als bedoeld in het derde lid van artikel 2 en eveneens bij opzegging door de opdrachtgever waarbij sprake was van omstandigheden die anders tot teruggave van de opdracht door de openbaar accountant om de hiervoor vermelde reden zouden hebben geleid. Krachtens het derde lid wordt aangegeven op welk terrein de vermoede fraude zich voordoet.
- Artikel 4** In dit artikel is de verplichting geregeld tot het verstrekken van informatie aan de eventuele opvolger over de beëindiging van de opdracht wegens het uitblijven van toereikende maatregelen en, indien geschied, de melding daarvan. Artikel 31 GBR-

1994, eerste lid, tweede volzin, kan in deze situaties niet van toepassing zijn. Krachtens het derde lid mag een ander openbaar accountant de opdracht slechts aanvaarden, indien de situatie die tot beëindiging van de opdracht aan zijn voorganger heeft geleid, naar zijn oordeel in voldoende mate is hersteld.

Artikel 5 Dit artikel regelt de melding aan het centraal meldpunt door de openbaar accountant van het aanvaarden van een opdracht, welke eerder door zijn voorganger ingevolge artikel 3 als beëindigd is aangemeld.

Artikel 6 Dit artikel voorziet in de opheffing van de geheimhoudingsplicht met betrekking tot de noodzakelijke informatieverstrekking aan het centraal meldpunt.

Artikel 7 Sinds de wijziging van de Wet op de Registeraccountants van 6 augustus 1993 wordt voor een kleine categorie registeraccountants onderscheid gemaakt tussen inschrijving in het register en lidmaatschap van het NIVRA. Het betreft in het buitenland gevestigde accountants die via het afleggen van een proeve van vakbekwaamheid als registeraccountant worden ingeschreven. Zij kunnen NIVRA-lid worden maar dat is niet vereist. In het laatste geval zijn zij niet onderworpen aan verordeningen van het NIVRA want deze gelden alleen voor leden. Een uitzondering hierop vormen de GBR, vastgesteld op grond van artikel 19, lid 2, WRA, welke volgens artikel 19a WRA dezelfde inhoud dienen te hebben als de gedrags- en beroepsregels voor AA's. Deze GBR gelden krachtens de wet voor alle ingeschrevenen. Om te voorkomen dat de Verordening op de fraudemelding voor deze buitenlandse accountants eventueel niet zou gelden, is bepaald dat de verordening deel uitmaakt van de gedrags- en beroepsregels voor registeraccountants als bedoeld in artikel 19, lid 2, van de Wet op de Registeraccountants.

TEKST VAN ARTIKEL 10 GBR ZOALS GEWIJZIGD BIJ VERORDENING VAN 21 JUNI 1994, IN WERKING GETREDEN OP 17 SEPTEMBER 1994

1. De registeraccountant houdt geheim al hetgeen hem in de uitoefening van zijn beroep als geheim is toevertrouwd of wat daarbij als een vertrouwelijke aangelegenheid te zijner kennis is gekomen, voor zover bij of krachtens de wet niet anders wordt vereist.
2. De registeraccountant maakt van vertrouwelijke gegevens die in de uitoefening van zijn beroep te zijner kennis zijn gekomen, niet verder of anders gebruik, en aan die gegevens geeft hij niet verder of anders bekendheid, dan voor de vervulling van zijn taak of bij of krachtens de wet wordt vereist.
3. Indien degene wiens aangelegenheid het betreft de registeraccountant heeft ontslagen van zijn plicht tot geheimhouding, is deze gehouden de belangen van alle betrokkenen en van de stand der registeraccountants zorgvuldig af te wegen alvorens tot bekendmaking over te gaan.
4. De registeraccountant handelt niet in strijd met de plicht tot geheimhouding als geregeld in het eerste en tweede lid, wanneer hij bij het centraal meldpunt als bedoeld in de Verordening op de fraudemelding de opzegging van een controleopdracht wegens een reden als bedoeld in artikel 2, derde lid, of artikel 3, tweede lid, van genoemde verordening meldt in het geval dat voornoemde verordening niet de plicht daartoe oplegt.
5. Indien een voor de vervulling van de taak vereiste mededeling slechts kan worden gedaan door openbaarmaking ervan, en degene wiens aangelegenheden het betreft daaraan niet medewerkt, is de registeraccountant gehouden ten aanzien van de wijze van openbaarmaking de belangen van alle betrokkenen en van

de stand der registeraccountants in het oog te houden.

6. De bepalingen van dit artikel blijven voor de registeraccountant gelden nadat hij is opgehouden op te treden als accountant.

TOELICHTING

Ingevolge de Verordening op de fraudemelding is een openbaar accountant verplicht het opzeggen van een opdracht tot wettelijke controle van een financiële verantwoording te melden aan het Korps landelijke politiediensten, indien de opdracht is beëindigd omdat de openbaar accountant een fraude van materieel belang vermoedt en de leiding van de huishouding, respectievelijk het toezichthoudend orgaan de gevolgen daarvan niet voor zover mogelijk ongedaan wil maken en geen maatregelen wil nemen om herhaling te voorkomen. In verband met deze verplichte melding wordt in het eerste lid van artikel 10 GBR-1994 de geheimhoudingsplicht opgeheven uitsluitend voor zover de wet of een op de wet gebaseerd voorschrift, zoals de Verordening op de fraudemelding, tot bekendmaking noopt. Aangezien de geheimhoudingsplicht niet alleen in het eerste lid van artikel 10 GBR is geregeld maar ook in het tweede lid, wordt dezelfde ontheffing ook in het tweede lid opgenomen.

Het (nieuwe) vierde lid van artikel 10 bewerkstelligt dat de geheimhoudingsplicht geen belemmering vormt voor de openbaar accountant die het noodzakelijk acht de beëindiging van een opdracht wegens een niet herstelde vermoede fraude aan het centraal meldpunt te melden, ook al legt de Verordening op de fraudemelding daartoe niet de plicht op.

Richtlijnen voor de accountantscontrole

240 De verantwoordelijkheid van de accountant voor het in acht nemen van fraude en onjuistheden in het kader van een opdracht tot controle van een jaarrekening

Inleiding

1. Deze Richtlijn heeft ten doel grondslagen vast te stellen en aanwijzingen te geven omtrent de verantwoordelijkheid van de accountant voor het in acht nemen van fraude en onjuistheden in het kader van een opdracht tot controle van een jaarrekening. Hoewel deze Richtlijn is gericht op de verantwoordelijkheden van de accountant met betrekking tot fraude en onjuistheden, berust de primaire verantwoordelijkheid voor het voorkomen en ontdekken van fraude en onjuistheden bij zowel de organen belast met governance als de leiding van de huishouding.
 - 1A. *In Nederland geldt voor accountants de Verordening op de fraudemelding. Deze is voor registeraccountants vastgesteld op 21 juni 1994 en voor accountants-administratieconsulenten op 20 juni 1994.*
2. **Bij de planning en de uitvoering van de controlewerkzaamheden en het evalueren van en het rapporteren over de controlebevindingen dient de accountant rekening te houden met het risico dat de jaarrekening als gevolg van fraude of onjuistheden afwijkingen van materieel belang zou kunnen bevatten.**

Fraude en onjuistheden en hun kenmerken

3. Afwijkingen in de jaarrekening kunnen ontstaan als gevolg van fraude en onjuistheden. Onder “onjuistheid” wordt verstaan een onopzettelijke afwijking in de jaarrekening, waaronder ook kan zijn begrepen het weglaten van een bedrag of een toelichting. Voorbeelden van onjuistheden zijn:

-
- Een fout bij het verzamelen of verwerken van gegevens waaruit de jaarrekening is opgesteld.
 - Een foutieve schatting die het gevolg is van het over het hoofd zien of onjuist interpreteren van feiten of gebeurtenissen.
 - Een fout bij de toepassing van de grondslagen voor de financiële verslaggeving met betrekking tot juistheid, wijze van verantwoording, rubricering, presentatie en toelichting.
4. Onder “fraude” wordt verstaan een opzettelijke handeling door één of meer personen uit de kring van de leiding, de organen belast met governance, het personeel of derden, waarbij misleiding wordt gebruikt om een onrechtmatig of onwettig voordeel te behalen. Hoewel het begrip fraude breed geïnterpreteerd kan worden, is de accountant attent op frauduleuze handelingen die een afwijking van materieel belang in de jaarrekening veroorzaken. Sommige fraudes kunnen worden gepleegd met een ander oogmerk dan het aanbrenge van afwijkingen in de jaarrekening. In juridische zin stellen accountants niet vast dat er werkelijk fraude heeft plaatsgevonden. Fraude waarbij één of meer directieleden of leden van de organen belast met governance zijn betrokken wordt “directiefraude” genoemd; fraude waarbij uitsluitend personeelsleden van de huishouding zijn betrokken, wordt “werknemersfraude” genoemd. In alle gevallen is samenspanning met derden buiten de huishouding mogelijk.
 5. Twee soorten opzettelijke afwijkingen zijn voor de accountant van belang - afwijkingen die voortkomen uit frauduleuze financiële verslaggeving en afwijkingen die voortkomen uit het onrechtmatig onttrekken en doen toevloeien van waarden aan de huishouding.

-
- 5A. Volgens de Verordening op de fraudemelding wordt onder fraude verstaan het opzettelijk door één of meer personen vervalsen, weglaten, toevoegen of verwijderen van gegevens teneinde waarden aan een huishouding op onrechtmatige wijze te onttrekken of te doen toevloeien. Onder directiefraude wordt verstaan: fraude, gepleegd door of op last van de hoogste leiding (bij meerhoofdige leiding door of op last van één of meer leden van de leiding) van een huishouding. Hierbij moet worden opgemerkt dat de uitwerking van de fraudedefinitie in de Verordening op de fraudemelding aansluit bij de definitie in paragraaf 4 van deze Richtlijn.
6. Frauduleuze financiële verslaggeving omvat opzettelijke afwijkingen of het weglaten van bedragen of toelichtingen in de jaarrekening om gebruikers te misleiden. Frauduleuze financiële verslaggeving kan voorkomen in de vorm van:
- Misleiding zoals manipulatie, vervalsing of wijziging van administratieve gegevens of basisdocumenten waaruit de jaarrekening is opgesteld.
 - Het in de jaarrekening bewust onjuist weergeven of opzettelijk weglaten van gebeurtenissen, transacties of andere belangrijke informatie.
 - Het opzettelijk verkeerd toepassen van de grondslagen voor de financiële verslaggeving met betrekking tot juistheid, wijze van verantwoording, rubricering, presentatie en toelichting.
7. Het onrechtmatig onttrekken van waarden aan de huishouding betreft diefstal van de activa van de huishouding. De onttrekking kan op diverse manieren worden uitgevoerd (zoals door het verduisteren van ontvangsten, het ontvreemden van materiële of immateriële vaste activa of het door de huishouding laten betalen voor goederen en diensten die niet zijn ontvangen) en gaat vaak gepaard met het aanhouden van valse of misleidende registraties of documenten om te verbergen dat de activa ontbreken.

-
8. Voor het plegen van fraude is een drijfveer noodzakelijk alsmede de gelegenheid om de fraude te plegen. Een drijfveer voor individuele personen kan bijvoorbeeld zijn dat hun uitgavenpatroon boven het niveau van hun financiële middelen ligt. Frauduleuze financiële verslaggeving kan worden gepleegd omdat de leiding onder druk staat van kringen buiten of binnen de huishouding om een verwachte (en wellicht onrealistische) winstdoelstelling te bereiken, in het bijzonder als de gevolgen voor de leiding van het niet bereiken van financiële doelstellingen groot kunnen zijn. Een gelegenheid voor frauduleuze financiële verslaggeving of het onrechtmatig onttrekken van waarden kan zich voordoen als een individuele persoon meent dat hij de interne beheersing kan ontduiken, bijvoorbeeld omdat deze persoon een vertrouwenspositie bekleedt of bekend is met een specifieke zwakte van het systeem van interne beheersing.
 9. Het verschil tussen de begrippen fraude en onjuistheid wordt bepaald door het opzettelijk, respectievelijk onopzettelijk zijn van de handeling, die de afwijking in de jaarrekening veroorzaakt. Anders dan het begrip onjuistheid is fraude opzettelijk en gaat deze in het algemeen gepaard met het weloverwogen verhullen van de feiten. Hoewel de accountant in staat is om te onderkennen dat er potentiële omstandigheden bestaan waardoor fraude kan worden gepleegd, is het voor hem moeilijk, zo niet onmogelijk om opzet vast te stellen, vooral in zaken die een oordeel van de leiding inhouden, zoals bij schattingen in de jaarrekening en de juiste toepassing van grondslagen voor de financiële verslaggeving.

De verantwoordelijkheid van de organen belast met governance en van de leiding

10. De primaire verantwoordelijkheid voor het voorkomen en ontdekken van fraude en onjuistheden berust bij zowel de organen belast met governance als de lei-

ding van de huishouding. De specifieke verantwoordelijkheden van de organen belast met governance en van de leiding kunnen verschillen per huishouding en per land. De leidinggevendenden, op wie toezicht wordt gehouden door de organen belast met governance, dienen het juiste kader aan te geven, een cultuur van eerlijkheid en hoge ethische beginselen in het leven te roepen en in stand te houden en doelgerichte interne beheersingsmaatregelen in te voeren om fraude en onjuistheden binnen de huishouding te voorkomen en te ontdekken.

11. Het is de verantwoordelijkheid van de organen belast met governance binnen een huishouding, om door toezicht te houden op de leiding zowel de integriteit van de financiële verslaggevingssystemen van de huishouding als de aanwezigheid van doelgerichte interne beheersingsmaatregelen, onder meer ten aanzien van risicobewaking, financiële beheersing en naleving van de wet, te waarborgen.
12. Het is de verantwoordelijkheid van de leiding van de huishouding om een beheersingsomgeving te scheppen en om uitgangspunten en procedures te hanteeren, die een bijdrage leveren om voorzover mogelijk de correcte en doelmatige besturing van de bedrijfsactiviteiten van de huishouding te waarborgen. Tot deze verantwoordelijkheid behoort het invoeren van en waarborgen van de voortdurende werking van de maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing die zijn opgezet om fraude en onjuistheden te voorkomen en te ontdekken. Deze maatregelen reduceren het risico van afwijkingen, veroorzaakt door fraude of onjuistheden, maar nemen dit niet weg. Daarom draagt de leiding van de huishouding de verantwoordelijkheid voor elk resterend risico.

De verantwoordelijkheid van de accountant

13. Zoals beschreven in Richtlijn 200 “Doel en algemene uitgangspunten van de controle van een jaarrekening” is het doel van de controle van een jaarrekening

de accountant in staat te stellen een oordeel te geven of de jaarrekening in alle van materieel belang zijnde opzichten in overeenstemming is met de van toepassing zijnde grondslagen van financiële verslaggeving. Een controle, uitgevoerd in overeenstemming met de Richtlijnen voor de Accountantscontrole, wordt opgezet met het doel om een redelijke mate van zekerheid te verkrijgen dat de jaarrekening als geheel geen afwijkingen van materieel belang tengevolge van fraude of onjuistheden bevat. Van het feit dat een accountantscontrole wordt uitgevoerd kan een preventieve werking uitgaan, maar de accountant is niet verantwoordelijk en aansprakelijk voor de preventie van fraude en onjuistheden.

Inherente beperkingen van een controle

14. De accountant kan geen absolute zekerheid verkrijgen dat afwijkingen van materieel belang in de jaarrekening worden ontdekt. In verband met de inherente beperkingen van een controle bestaat een onvermijdelijk risico dat niet alle afwijkingen van materieel belang worden ontdekt, ook al is de controle opgezet en uitgevoerd conform de Richtlijnen voor de Accountantscontrole. Een controle biedt geen garantie dat alle afwijkingen van materieel belang worden ontdekt, tengevolge van factoren als het gebruik van beoordelingen en steekproeven, de inherente beperkingen van interne beheersingsmaatregelen en de omstandigheid dat veel van de controle-informatie die de accountant ter beschikking heeft eerder iets aannemelijk maakt dan dat deze sluitend bewijsmateriaal verschaft. Om deze redenen kan de accountant slechts een redelijke mate van zekerheid verkrijgen, dat afwijkingen van materieel belang in de jaarrekening zullen worden ontdekt.
15. Het risico dat een afwijking van materieel belang tengevolge van fraude niet wordt ontdekt is hoger dan het risico dat een afwijking van materieel belang tengevolge van onjuistheden niet wordt ontdekt. De oorzaak daarvan is dat fraude

gepaard kan gaan met gecompliceerde en zorgvuldig opgezette plannen, bedoeld om de fraude te verhullen. Hierbij kan worden gedacht aan valsheid in geschrifte, het weloverwogen buiten de administratie laten van transacties of het opzettelijk onjuist informeren van de accountant. Dergelijke pogingen om de fraude te verhullen kunnen zelfs nog moeilijker te ontdekken zijn wanneer tevens sprake is van samenspanning. Samenspanning kan ertoe leiden dat de accountant veronderstelt dat de controle-informatie aannemelijk is, terwijl deze in feite onjuist is. De mogelijkheid dat de accountant een fraude ontdekt hangt af van factoren als de behendigheid van de dader, de omvang en frequentie van de manipulaties, de mate van samenspanning, het relatieve belang van de individuele bedragen waarmee is gemanipuleerd en de positie van de betrokkenen. Controlewerkzaamheden die geschikt zijn voor het ontdekken van een onjuistheid kunnen ongeschikt zijn voor het ontdekken van fraude.

16. Voorts is het risico dat de accountant een afwijking van materieel belang niet ontdekt in geval van directiefraude hoger dan bij werknemersfraude, omdat personen, die deel uitmaken van de organen belast met governance en directieleden vaak in een positie verkeren die geen twijfel oproept met betrekking tot hun integriteit en die hen in staat stelt de formele interne beheersingsmaatregelen te doorbreken. Leidinggevend en op bepaalde niveaus kunnen in een positie verkeren waarin zij in staat zijn om interne beheersingsmaatregelen te doorbreken die zijn opgezet om soortgelijke fraudes door andere personeelsleden te voorkomen, bijvoorbeeld door ondergeschikten opdracht te geven om transacties foutief of in het geheel niet vast te leggen. Op grond van haar positie binnen een huishouding kan de directie personeelsleden opdracht geven iets te doen of hun assistentie vragen in het kader van het plegen van een fraude, ongeacht de vraag of die personeelsleden daarvan op de hoogte zijn.
17. Het oordeel van de accountant met betrekking tot de jaarrekening is gebaseerd op het principe van het verkrijgen van een redelijke mate van zekerheid. Daarom

kan de accountant bij de uitvoering van een controle niet waarborgen dat afwijkingen van materieel belang, voortkomend uit fraude of onjuistheden zullen worden ontdekt. Om deze reden vormt de latere ontdekking van een afwijking van materieel belang, voortkomend uit fraude of onjuistheden op zich geen aanwijzing voor:

- (a) het niet voldoen aan het vereiste om een redelijke mate van zekerheid te verkrijgen;
- (b) ontoereikende planning, uitvoering of oordeelsvorming;
- (c) het ontbreken van vakbekwaamheid en zorgvuldigheid; of
- (d) het niet naleven van de Richtlijnen voor de Accountantscontrole.

Dit geldt in het bijzonder voor bepaalde vormen van opzettelijke afwijkingen, omdat de controlewerkzaamheden ongeschikt kunnen zijn voor het ontdekken van een opzettelijke afwijking die wordt verhuld door samenspanning waarbij een of meer personen behorend tot de leiding van de huishouding of de organen belast met governance dan wel derden zijn betrokken of die samenhangt met het vervalsen van documenten. Bepalend voor het antwoord op de vraag of de accountant de controle in overeenstemming met de Richtlijnen voor de Accountantscontrole heeft uitgevoerd is de toereikendheid van de onder de gegeven omstandigheden uitgevoerde controlewerkzaamheden en de mate waarin de accountantsverklaring aansluit op de bevindingen op grond van deze werkzaamheden.

Professioneel-kritische instelling

18. De accountant zet conform paragraaf 6 van Richtlijn 200 “Doel en algemene uitgangspunten van de controle van een jaarrekening” zijn controle op en voert

deze uit vanuit een professioneel-kritische instelling. Deze instelling is voor hem noodzakelijk om bepaalde aspecten te kunnen onderkennen en op de juiste wijze te kunnen evalueren. Dergelijke aspecten zijn bijvoorbeeld:

- Aangelegenheden die het risico van afwijkingen van materieel belang in de jaarrekening verhogen (bijvoorbeeld de specifieke kenmerken van de leiding en haar invloed op de beheersingsomgeving, de omstandigheden binnen de bedrijfstak, de kenmerken van de bedrijfsvoering en de financiële stabiliteit).
 - Omstandigheden die de accountant doen vermoeden dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat.
 - Verkregen informatie (waaronder de door de accountant uit vorige controles verkregen kennis) die de betrouwbaarheid van mededelingen van de leiding van de huishouding ter discussie stelt.
19. De accountant mag er echter van uitgaan dat registraties en documenten echt zijn tenzij de controle aanwijzingen geeft voor het tegendeel. Dientengevolge wordt in een controle die wordt uitgevoerd in overeenstemming met de Richtlijnen voor de Accountantscontrole de authenticiteit van documentatie zelden in twijfel getrokken. Bovendien zijn accountants evenmin opgeleid om deze authenticiteit vast te stellen en worden ze ook niet geacht specifieke deskundigheid op dit terrein te hebben.

Planningsbesprekingen

20. **Bij de planning van de controle dient de accountant met andere leden van het controleteam de kwetsbaarheid van de huishouding voor afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of onjuistheden te bespreken.**

-
21. Dergelijke besprekingen omvatten bijvoorbeeld in het kader van de desbetreffende huishouding de afweging op welke plaatsen meer risico bestaat voor het ontstaan van onjuistheden en hoe fraude zou kunnen worden gepleegd. Op grond van deze besprekingen kunnen leden van het controleteam een beter inzicht krijgen in de mogelijkheden dat afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of onjuistheden voorkomen in de specifieke deelgebieden van de controle die aan hen zijn toegewezen en in de wijze waarop de bevindingen van de controlewerkzaamheden die zij uitvoeren van invloed zijn op andere onderdelen van de controle. Ook kunnen belissingen worden genomen over de vraag welke leden van het controleteam inlichtingen zullen vragen of andere controlewerkzaamheden zullen uitvoeren en hoe de bevindingen van deze onderzoeken en werkzaamheden binnen het team zullen worden verspreid.

Het inwinnen van inlichtingen bij de leiding van de huishouding

22. **Bij het plannen van de controle dient de accountant inlichtingen van de leiding van de huishouding te vragen:**
- (a) om inzicht te verkrijgen in:**
- (i) de inschatting door de leiding van het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang zou kunnen bevatten als gevolg van fraude;**
 - (ii) de maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing, die de leiding heeft genomen om dit risico te beperken;**
- (b) om te vernemen in hoeverre de leiding inzicht heeft in de aanwezige maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing om onjuistheden te voorkomen en te ontdekken;**
- (c) om vast te stellen of de leiding op de hoogte is van een reeds bekende**

fraude die zich bij de huishouding heeft voorgedaan of een vermoede fraude die de huishouding onderzoekt; en

(d) om vast te stellen of de leiding onjuistheden van materieel belang heeft ontdekt.

23. De accountant vult zijn eigen kennis van de bedrijfsactiviteiten van de huishouding aan door inlichtingen aan de leiding te vragen aangaande de eigen inschatting door de leiding van het frauderisico en de aanwezige maatregelen om fraude te voorkomen en te ontdekken. Voorts vraagt de accountant inlichtingen aan de leiding aangaande de aanwezige maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing om onjuistheden te voorkomen en te ontdekken. Omdat de leiding verantwoordelijk is voor de maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing van de huishouding en voor het opstellen van de jaarrekening, ligt het voor de hand dat de accountant bij de leiding informeert hoe zij deze verantwoordelijkheden invult. Aangelegenheden die in dit kader besproken kunnen worden, zijn:
- (a) de vraag of bepaalde dochterondernemingen, bedrijfsonderdelen, soorten transacties, rekeningsaldi of jaarrekeningposten bestaan waarbij de mogelijkheid van onjuistheden groot is of waarbij frauderisico's bestaan, en de wijze waarop de leiding hierop inspeelt;
 - (b) de werkzaamheden van de interne accountantsfunctie en de vraag of door middel van interne accountantscontrole fraude of ernstige zwakheden in de maatregelen van interne beheersing zijn geconstateerd;
 - (c) de wijze waarop de leiding haar visie aangaande verantwoord zaken doen en ethisch handelen overbrengt op haar personeelsleden op basis van bijvoorbeeld ethische grondslagen of gedragscodes.

-
24. De aard, omvang en frequentie van de inschatting door de leiding van de maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing en van het risico verschillen per huishouding. In bepaalde huishoudingen maakt de leiding gedetailleerde inschattingen, jaarlijks of als uitvloeisel van voortdurend toezicht. In andere huishoudingen is de inschatting van de leiding minder formeel geregeld en vindt deze minder frequent plaats. De aard, omvang en frequentie van de inschatting van de leiding zijn van belang voor het inzicht van de accountant in de beheersingsomgeving van de huishouding. Zo kan de omstandigheid dat de leiding geen inschatting van het frauderisico heeft gemaakt er op wijzen dat de leiding te weinig belang hecht aan interne beheersing.
25. Het is eveneens van belang dat de accountant inzicht krijgt in de opzet van de maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing binnen de huishouding. Bij de opzet van deze maatregelen maakt de leiding onderbouwde beoordelingen over de aard en omvang van de interne beheersingsmaatregelen die zullen worden ingevoerd en de aard en omvang van de risico's die men wil aanvaarden. Door over deze onderwerpen bij de leiding inlichtingen in te winnen kan de accountant bijvoorbeeld vernemen dat de leiding er bewust voor gekozen heeft om het risico verbonden aan onvoldoende functiescheiding te accepteren. De via deze inlichtingen verkregen informatie kan ook nuttig zijn bij het onderkennen van frauderisicofactoren. Deze kunnen van invloed zijn op de inschatting door de accountant van het risico, dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang tengevolge van fraude bevat.
26. Het is eveneens van belang voor de accountant dat hij informeert of de leiding op de hoogte is van fraudes die zich hebben voorgedaan, vermoede fraudes die worden onderzocht en onjuistheden van materieel belang die zijn ontdekt. Dergelijke inlichtingen kunnen wijzen op mogelijke zwakheden in interne beheersingsmaatregelen als bijvoorbeeld een aantal onjuistheden is gevonden in bepaalde (administratieve) deelgebieden. Anderzijds kunnen dergelijke inlich-

tingen erop wijzen dat interne beheersingsmaatregelen effectief werken omdat onregelmatigheden snel worden onderkend en onderzocht.

27. Hoewel het inwinnen van inlichtingen door de accountant bij de leiding bruikbare informatie kan opleveren over het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang tengevolge van werknemersfraude bevat, is het onwaarschijnlijk dat dit eveneens van toepassing is met betrekking tot het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang tengevolge van directiefraude bevat. Daarom is de bewaking door de accountant van de frauderisicofactoren zoals die wordt besproken in paragraaf 39, van bijzondere betekenis ten aanzien van directiefraude.

Overleg met organen belast met governance

28. Bij de organen belast met governance van een huishouding berust de verantwoordelijkheid voor het toezicht op de maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing betreffende risicobewaking, financieel beheer en naleving van de wet. In vele landen zijn de uitgangspunten van corporate governance goed ontwikkeld en spelen de organen belast met governance een actieve rol bij het toezicht hoe de leiding haar verantwoordelijkheden invult. Onder die omstandigheden is het voor accountants aan te bevelen om de mening van de organen belast met governance te vragen over de toereikendheid van de aanwezige maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing ter voorkoming en ontdekking van fraude en onjuistheden, het risico van fraude en onjuistheden en de bekwaamheid en integriteit van de leiding. Dergelijke inlichtingen kunnen bijvoorbeeld inzicht verschaffen aangaande de kwetsbaarheid van de huishouding voor directiefraude. De accountant kan bijvoorbeeld in de gelegenheid worden gesteld om de mening van de organen belast met governance te vragen tijdens een bijeenkomst met de organen belast met governance met het doel om de algemene aanpak en totale reikwijdte van

de controle te bespreken. Deze bespreking kan tevens de organen belast met governance de gelegenheid geven om mogelijke knelpunten onder de aandacht van de accountant te brengen.

29. Omdat de verantwoordelijkheden van de organen belast met governance per huishouding en per land kunnen verschillen, is het van belang dat de accountant de aard van deze verantwoordelijkheden binnen een huishouding kent om er zeker van te kunnen zijn dat het inwinnen van inlichtingen en de overige communicatie zoals hiervoor beschreven plaatsvinden bij/met de juiste personen¹.
30. Na de inlichtingen bij de leiding ingewonnen te hebben, die in de paragrafen 22 tot en met 27 zijn beschreven, overweegt de accountant of er aangelegenheden bestaan die van belang zijn in het kader van governance en besproken moeten worden met de organen belast met governance van de huishouding². Dergelijke aangelegenheden kunnen bijvoorbeeld zijn:
 - Bezorgdheid over de aard, omvang en frequentie van de inschatting door de leiding aangaande de aanwezige maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing om fraude en onjuistheden te voorkomen en te ontdekken, en over het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang zou kunnen bevatten.

¹ In de richtlijn 26o "Communicatie over controle-aangelegenheden met organen belast met governance" wordt uiteengezet met wie de accountant communiceert als de governancestructuur van de huishouding niet duidelijk is gedefinieerd.

² Voor een uiteenzetting over dez "e aangelegenheden wordt verwezen naar Richtlijn 26o "Communicatie over controle-aangelegenheden met organen belast met governance", paragrafen 11 en 12.

-
- Het bij een eerdere controle geconstateerde te kort schieten van de leiding om tekortkomingen in de interne beheersing op de juiste wijze aan te pakken.
 - De evaluatie door de accountant van de beheersingsomgeving, alsmede vragen betreffende de bekwaamheid en integriteit van de leiding.
 - Het effect van aangelegenheden, zoals de hiervoor genoemde op de algemene aanpak en totale reikwijdte van de controle, waaronder de aanvullende werkzaamheden die de accountant noodzakelijk kan achten.

Accountantscontrolesrisico

31. Richtlijn 400 “Risico-analyse en interne beheersing” stelt in paragraaf 3 dat accountantscontrolesrisico het risico is dat de accountant een onjuiste accountantsverklaring verstrekt bij een jaarrekening die afwijkingen van materieel belang bevat. Dergelijke afwijkingen kunnen voortkomen uit fraude of onjuistheden. Richtlijn 400 onderscheidt de drie componenten van accountantscontrolesrisico en geeft aanwijzingen over de wijze waarop het inherent risico, het intern beheersingsrisico en het ontdekkingsrisico kunnen worden ingeschat.

Inherent risico en intern beheersingsrisico

32. **Bij het inschatten van het inherent risico en het intern beheersingsrisico overeenkomstig Richtlijn 400 “Risico-analyse en interne beheersing”, dient de accountant te beoordelen of de jaarrekening afwijkingen van materieel belang zou kunnen bevatten als gevolg van fraude of onjuistheden. Bij het beoordelen van het risico van afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude dient de accountant te beoordelen of er frauderisicofactoren bestaan die wij-**

zen op de mogelijkheid van frauduleuze financiële verslaggeving of het onrechtmatig onttrekken van waarden.

33. Richtlijn 400 “Risico-analyse en interne beheersing” beschrijft de inschatting door de accountant van het inherent risico en het intern beheersingsrisico en de wijze waarop deze inschattingen van invloed zijn op de aard, het tijdstip van uitvoering en de omvang van de controlewerkzaamheden. Bij het maken van deze inschattingen beoordeelt de accountant of de jaarrekening afwijkingen van materieel belang zou kunnen bevatten als gevolg van fraude of onjuistheden.
34. De omstandigheid dat fraude in het algemeen wordt verhuld kan het zeer moeilijk maken deze te ontdekken. Niettemin kan de accountant door gebruik te maken van zijn kennis van de bedrijfsactiviteiten, gebeurtenissen of omstandigheden ontdekken, die een gelegenheid, motief of middel bieden om te frauderen of een aanwijzing vormen dat er wellicht reeds is gefraudeerd. Dergelijke gebeurtenissen of omstandigheden worden “frauderisicofactoren” genoemd. Zo kan bijvoorbeeld een document ontbreken, de totaalstellingen van het grootboek kunnen onderling verschillen, of een uitgevoerde cijferanalyse kan tot een onlogische uitkomst leiden. Deze omstandigheden kunnen echter andere oorzaken dan fraude hebben. Om die reden zijn frauderisicofactoren niet noodzakelijkerwijs aanwijzingen voor de aanwezigheid van fraude, hoewel ze zich vaak hebben voorgedaan in situaties waarin sprake was van fraude. De aanwezigheid van frauderisicofactoren kan van invloed zijn op de inschatting door de accountant van het inherent risico of het intern beheersingsrisico. Voorbeelden van frauderisicofactoren zijn beschreven in Bijlage 1 van deze Richtlijn.
35. Frauderisicofactoren kunnen niet gemakkelijk worden gerangschikt in volgorde van belangrijkheid of worden gecombineerd in een effectief systeem van voorstellingen. De betekenis van frauderisicofactoren verschilt sterk. Sommige van deze factoren zullen binnen huishoudingen voorkomen, waarin zich door de

specifieke omstandigheden geen risico van een afwijking van materieel belang voordoet. Daarom past de accountant vakkundige oordeelsvorming toe bij de keuze om frauderisicofactoren individueel of gecombineerd te beoordelen en de vraag of specifieke controles kunnen worden toegepast die het risico verkleinen.

36. Alhoewel de frauderisicofactoren die worden beschreven in Bijlage 1 een breed terrein van situaties bestrijken, waaraan accountants specifiek aandacht besteden, zijn het toch slechts voorbeelden. Bovendien zijn niet al deze voorbeelden van betekenis onder alle omstandigheden en sommige kunnen van grotere of geringere betekenis zijn in huishoudingen van verschillende omvang, met verschillende eigendomsstructuren, binnen verschillende bedrijfstakken, of met andere kenmerken of in andere situaties. Daarom past de accountant vakkundige oordeelsvorming toe bij het inschatten van de betekenis en het belang van de frauderisicofactoren en het bepalen van de juiste controlemaatregelen.
37. De omvang, complexiteit en eigendomsstructuur van de huishouding hebben een aanzienlijke invloed op de beoordeling van belangrijke frauderisicofactoren. Zo beoordeelt de accountant bij een grote huishouding in het algemeen factoren die gewoonlijk verband houden met onjuist gedrag van leidinggevendenden, zoals de effectiviteit van de organen belast met governance en de interne accountantsfunctie. De accountant beoordeelt ook welke stappen zijn genomen om een formele gedragscode in te voeren, en de effectiviteit van het budgetstelsel. Bij een kleine huishouding kunnen sommige van deze beoordelingen of alle niet van toepassing of van geringer belang zijn. Bij een kleinere huishouding bestaat wellicht geen geschreven gedragscode, maar is in plaats daarvan een bedrijfscultuur ontwikkeld die de nadruk legt op het belang van integriteit en ethisch gedrag via mondelinge communicatie en door de voorbeeldfunctie van de leiding. Een vorm van leidinggeven die geconcentreerd is bij één persoon in een kleine huishouding is op zich in het algemeen geen aanwijzing voor het tekortschieten van de leiding ten aanzien van het uitdragen en overbrengen van

een passende houding met betrekking tot de interne beheersing en het financiële verslaggevingsproces. Voorts kan de beschouwing van frauderisicofactoren op het niveau van een bedrijfsonderdeel andere inzichten opleveren dan die op het niveau van de huishouding als geheel.

38. De aanwezigheid van frauderisicofactoren kan een aanwijzing vormen dat de accountant niet in staat zal zijn om het intern beheersingsrisico met betrekking tot bepaalde beweringen in de jaarrekening lager dan hoog in te schatten. Anderzijds kan de accountant de aanwezigheid van interne beheersingsmaatregelen vaststellen, die zijn opgezet om deze frauderisicofactoren te verminderen en waarvan de accountant de werking kan toetsen om het intern beheersingsrisico lager dan hoog te kunnen inschatten.

Ontdekkingsrisico

39. **Gebaseerd op de inschatting door de accountant van het inherent risico en het intern beheersingsrisico (inclusief de uitkomsten van eventuele systeemgerichte werkzaamheden) dient de accountant gegevensgerichte werkzaamheden op te zetten om het risico dat afwijkingen van materieel belang voor de jaarrekening, voortkomend uit fraude en onjuistheden niet worden ontdekt, tot een acceptabel laag niveau te beperken. Bij de opzet van deze gegevensgerichte werkzaamheden dient de accountant zich te richten op de frauderisicofactoren, waarvan hij de aanwezigheid heeft vastgesteld.**
40. Richtlijn 400 vermeldt dat de inschatting door de accountant van het intern beheersingsrisico, tezamen met zijn inschatting van het inherent risico, van invloed is op de aard, het tijdstip van uitvoering en de omvang van de gegevensgerichte werkzaamheden die moeten worden uitgevoerd om het ontdekkingsrisico tot een acceptabel laag niveau te beperken. Bij de opzet van de gegevensgerichte werkzaamheden richt de accountant zich op frauderisicofactoren

waarvan hij de aanwezigheid heeft vastgesteld. De wijze waarop de accountant op deze factoren inspeelt wordt beïnvloed door hun aard en betekenis. In sommige gevallen kan de accountant, zelfs als hij de aanwezigheid van frauderisicofactoren heeft vastgesteld, van oordeel zijn dat de controlewerkzaamheden van zowel systeemgerichte als gegevensgerichte aard, die reeds zijn gepland, voldoende zijn om op de frauderisicofactoren te kunnen inspelen.

41. Onder andere omstandigheden kan de accountant concluderen dat de aard, het tijdstip van uitvoering en de omvang van de gegevensgerichte werkzaamheden moet worden bijgesteld om in te spelen op de aanwezige frauderisicofactoren. Onder deze omstandigheden beoordeelt de accountant of de inschatting van het risico van afwijkingen van materieel belang vraagt om algemene controlemaatregelen, een controlemaatregel toegespitst op een bepaalde (jaarrekening)post, transactiestroom of bewering, of een combinatie van beide.

De accountant beoordeelt of wellicht niet wijziging van de omvang, maar wijziging van de aard van de controlewerkzaamheden effectiever is om op gesignaleerde frauderisicofactoren te kunnen inspelen. Voorbeelden van dergelijke specifieke controlewerkzaamheden zijn vermeld in Bijlage 2 van deze Richtlijn, inclusief voorbeelden van specifieke controlewerkzaamheden naar aanleiding van de inschatting door de accountant van het risico van afwijkingen van materieel belang als gevolg van frauduleuze financiële verslaggeving en het onrechtmatig onttrekken van waarden.

Handelwijze bij aanwijzingen voor een mogelijke afwijking.

42. **Wanneer de accountant wordt geconfronteerd met omstandigheden die er op wijzen dat de jaarrekening een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of onjuistheden bevat, dient hij werkzaamheden uit te voeren die er op**

gericht zijn vast te stellen of de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat.

- 42A. ***In afwijking van het gestelde in paragraaf 42 dient de accountant bij aanwijzingen voor fraude een aanvullend onderzoek te verrichten, ongeacht de omvang van de vermoedelijke fraude.***
43. Tijdens de controle kan de accountant worden geconfronteerd met omstandigheden die er op wijzen dat de jaarrekening een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of onjuistheden bevat. Voorbeelden van dergelijke omstandigheden, die afzonderlijk of tezamen de accountant kunnen doen vermoeden dat een dergelijke afwijking bestaat, zijn vermeld in Bijlage 3 van deze Richtlijn.
44. Wanneer de accountant wordt geconfronteerd met dergelijke omstandigheden is de aard, het tijdstip van uitvoering en de omvang van de uit te voeren werkzaamheden afhankelijk van de beoordeling van de accountant met betrekking tot het soort fraude of onjuistheid waarvoor aanwijzingen bestaan, de waarschijnlijkheid dat deze zich zal voordoen en de waarschijnlijkheid dat een bepaald soort fraude of onjuistheid kan leiden tot een afwijking van materieel belang in de jaarrekening. In het algemeen is de accountant in staat om voldoende werkzaamheden uit te voeren om een vermoeden dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat te bevestigen of weg te nemen. Indien dit niet het geval is, beoordeelt de accountant het effect op de accountantsverklaring zoals wordt besproken in paragraaf 48.
45. De accountant mag er niet van uitgaan dat een geval van fraude of een onjuistheid een incident is en daarom beoordeelt hij voor de afsluiting van de controle of de inschatting van de componenten van het accountantscontrolerisico, die gedurende de planning is gemaakt, dient te worden bijgesteld en of de aard, het tijdstip van uitvoering en de omvang van zijn overige werkzaamheden wellicht

moet worden heroverwogen (zie Richtlijn 400 Risico-analyse en interne beheersing, paragrafen 39 en 46). Zo beoordeelt hij:

- De aard, het tijdstip van uitvoering en de omvang van de gegevensgerichte werkzaamheden.
- De inschatting van de effectiviteit van de maatregelen van interne beheersing indien het intern beheersingsrisico lager dan hoog was ingeschat.
- De inzet van de juiste leden van het controleteam onder de gegeven omstandigheden.

Het beoordelen of een gesignaleerde afwijking een aanwijzing voor fraude kan zijn.

46. **Als de accountant een afwijking signaleert, dient hij te beoordelen of een dergelijke afwijking een aanwijzing voor fraude kan zijn en indien een dergelijke aanwijzing bestaat dient de accountant te beoordelen welke gevolgen de afwijking heeft voor de overige controlewerkzaamheden, in het bijzonder ten aanzien van de betrouwbaarheid van de mededelingen van de leiding.**
47. Indien de accountant heeft vastgesteld dat een afwijking is of kan zijn veroorzaakt door fraude, evalueert hij de gevolgen, in het bijzonder die welke verband houden met de positie in de organisatie van de betrokken persoon of personen. Zo is bijvoorbeeld fraude met betrekking tot het zich wederrechtelijk toe-eigenen van kasgeld uit een kleine kas in het algemeen van geringe betekenis voor de accountant bij het inschatten van het risico dat een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude bestaat. Dit komt omdat zowel de wijze waarop de middelen worden beheerd als hun omvang impliceren dat het mogelijke verlies-

bedrag beperkt blijft en omdat de bewaring van dergelijke middelen in het algemeen wordt toevertrouwd aan een personeelslid met een geringe bevoegdheid. Omgekeerd kan, als bij het fraudegeval leidinggevend met grotere bevoegdheden zijn betrokken, zelfs een bedrag dat op zich niet van materiële betekenis voor de jaarrekening is een aanwijzing vormen voor een veel ernstiger probleem. Onder dergelijke omstandigheden heroverweegt de accountant de betrouwbaarheid van eerder verworven informatie, omdat twijfels kunnen bestaan over de volledigheid en de waarheidsgetrouwheid van de ingewonnen inlichtingen en over de echtheid van de administratieve bescheiden en documenten. De accountant beoordeelt in het kader van de heroverweging van de betrouwbaarheid van de informatie ook de mogelijkheid van samenspanning tussen personeelsleden, leidinggevend of derden. Als leidinggevend, in het bijzonder op topniveau bij fraude zijn betrokken, is het mogelijk dat de accountant niet in staat is de informatie te verkrijgen waarmee de controle kan worden afgerond en de accountantsverklaring bij de jaarrekening kan worden verstrekt.

Evaluatie en omvang van de afwijkingen en het effect op de accountantsverklaring

48. **Als de accountant er zeker van is dat, of niet in staat is om vast te stellen of, de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of onjuistheden bevat, dient hij te beoordelen welke gevolgen dit heeft voor de controle.** De paragrafen 12 tot en met 16 van Richtlijn 320 “Materieel belang in de accountantscontrole” en de paragrafen 36 tot en met 46 van Richtlijn 700 “De accountantsverklaring bij een jaarrekening” geven aanwijzingen omtrent de evaluatie en de omvang van de afwijkingen en het effect op de accountantsverklaring.

Dossiervorming

49. **De accountant dient de frauderisicofactoren waarvan hij de aanwezigheid tijdens het inschattingsproces heeft vastgesteld (zie paragraaf 32) en zijn controlemaatregelen om hierop in te spelen (zie paragraaf 39) in zijn dossier vast te leggen. Indien tijdens de uitvoering van de controle frauderisicofactoren worden gesignaleerd, waardoor de accountant tot het inzicht komt dat aanvullende controlemaatregelen noodzakelijk zijn, dient hij de aanwezigheid van deze risicofactoren en de aanvullende controlemaatregelen in zijn dossier vast te leggen.**
50. Richtlijn 230 “Dossiervorming” schrijft voor dat de accountant datgene in zijn dossier vastlegt wat belangrijk is voor de onderbouwing van het verstrekte accountantsoordeel en stelt dat het dossier de overwegingen van de accountant bevat aangaande alle belangrijke onderdelen welke oordeelsvorming vereisen, inclusief de conclusies. Gezien het belang van frauderisicofactoren bij de inschatting van het inherent risico of het intern beheersingsrisico dat afwijkingen van materieel belang voorkomen, legt de accountant de gesignaleerde frauderisicofactoren en de door hem noodzakelijk geachte controlemaatregelen om hierop in te spelen in zijn dossier vast.

Mededelingen van de leiding

51. **De accountant dient van de leiding van de huishouding schriftelijke mededelingen te verkrijgen dat:**
- (a) zij haar verantwoordelijkheid voor de invoering en werking van de maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing, die zijn opgezet om fraude en onjuistheden te voorkomen en te ontdekken, erkent;**

(b) zij van oordeel is dat het effect van de ongecorrigeerde afwijkingen in de jaarrekening, die door de accountant tijdens zijn controle zijn verzameld, zowel afzonderlijk als in totaal niet van materieel belang voor de jaarrekening als geheel zijn. Een overzicht van deze posten dient in de schriftelijke mededeling te worden opgenomen of er aan te worden gehecht;

(c) zij aan de accountant alle feiten van betekenis in verband met alle fraudes en vermoede fraudes, waarvan haar bekend is dat ze de huishouding beïnvloed kunnen hebben, heeft gemeld;

(d) zij aan de accountant de resultaten van haar inschatting van het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang zou kunnen bevatten als gevolg van fraude, heeft gemeld.

52. Richtlijn 580 “Mededelingen van de leiding van de huishouding” geeft aanwijzingen voor het verkrijgen van toereikende mededelingen van de leiding tijdens de controle. Het is van belang dat de leiding in aansluiting op het erkennen van haar verantwoordelijkheid voor de jaarrekening tevens haar verantwoordelijkheid erkent voor de maatregelen van administratieve organisatie en interne beheersing, die zijn opgezet om fraude en onjuistheden te voorkomen en te ontdekken.
53. Omdat de leiding verantwoordelijk is voor het aanpassen van de jaarrekening om afwijkingen van materieel belang te corrigeren is het van belang dat de accountant schriftelijke mededelingen van de leiding verkrijgt, dat alle niet gecorrigeerde afwijkingen als gevolg van fraude en onjuistheden naar de mening van de leiding zowel op zich als in totaal niet van materieel belang zijn. Deze mededelingen zijn geen vervanging voor het verkrijgen van toereikende controle-informatie. Onder bepaalde omstandigheden is het mogelijk dat de leiding van mening is dat bepaalde ongecorrigeerde afwijkingen in de jaarrekening die door

de accountant tijdens zijn controle zijn verzameld geen werkelijke afwijkingen zijn. Daarom kan de leiding wensen dat aan haar schriftelijke mededeling een tekst als “wij zijn het niet eens met de opvatting dat de posten ... en ... afwijkingen betreffen omdat (opgave van redenen)” wordt toegevoegd.

54. De accountant kan een bedrag vaststellen waaronder afwijkingen niet behoeven te worden verzameld, omdat hij verwacht dat het totaal van dergelijke bedragen klaarblijkelijk geen invloed van materieel belang op de jaarrekening heeft. Aldus laat de accountant het feit meewegen dat het bepalen van het materieel belang zowel kwalitatieve als kwantitatieve aspecten omvat en dat relatief geringe afwijkingen niettemin van materieel belang kunnen zijn voor de jaarrekening. In het overzicht van ongecorrigeerde afwijkingen dat in de schriftelijke mededeling is opgenomen of eraan gehecht, behoeven dergelijke afwijkingen niet voor te komen.
55. In verband met de aard van fraude en de moeilijkheden die accountants onder vinden bij het ontdekken van afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude in de jaarrekening is het belangrijk dat de accountant een schriftelijke mededeling van de leiding verkrijgt, waarin wordt bevestigd dat de leiding aan de accountant alle feiten in verband met alle fraudes en vermoede fraudes waarvan de leiding zich bewust is dat ze de huishouding beïnvloed kunnen hebben, bekend heeft gemaakt en dat de leiding aan de accountant de resultaten van haar inschatting van het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang zou kunnen bevatten als gevolg van fraude, heeft gemeld.

Communicatie

56. **Wanneer de accountant een afwijking als gevolg van fraude, een vermoede fraude of een onjuistheid signaleert, dient hij te overwegen of het tot zijn ver-**

antwoordelijkheid behoort om over deze informatie te communiceren met de leiding, de met governance belaste organen en onder bepaalde omstandigheden met regelgevende en justitiële instanties, zoals verwoord in de *Verordening op de fraudemelding en de Wet*.

57. Tijdige communicatie over een afwijking als gevolg van fraude, een vermoede fraude of een onjuistheid met leidinggevend van het juiste bevoegdheidsniveau is belangrijk, omdat de leiding hierdoor in staat is de noodzakelijke maatregelen te treffen. Met welk bevoegdheidsniveau gecommuniceerd moet worden is een zaak van vakkundige oordeelsvorming en wordt beïnvloed door factoren als de aard, de grootte en de frequentie van de onjuistheid of vermoede fraude. In het algemeen is het juiste bevoegdheidsniveau ten minste een niveau hoger in de organisatie dan het niveau van de personen die betrokken lijken te zijn bij de afwijking of de vermoede fout.
58. De beslissing welke zaken door de accountant gecommuniceerd moeten worden met de organen belast met governance is een zaak van vakkundige oordeelsvorming en wordt mede beïnvloed door de verstandhouding met de partijen waarmee gecommuniceerd moet worden. In het algemeen betreft dit de volgende zaken:
- Vraagpunten betreffende de bekwaamheid en integriteit van de leiding.
 - Fraude waarbij de leiding betrokken is.
 - Overige fraude, waardoor een afwijking van materieel belang in de jaarrekening is ontstaan.
 - Afwijkingen van materieel belang als gevolg van onjuistheden.

-
- Afwijkingen die aanwijzingen vormen voor tekortkomingen van materieel belang in de interne beheersing, alsmede de opzet en werking van het financiële verslaggevingsproces van de huishouding.
 - Afwijkingen van materieel belang die de oorzaak zouden kunnen zijn van afwijkingen in toekomstige jaarrekeningen.

Communicatie met de leiding en de organen belast met governance over afwijkingen als gevolg van onjuistheden

59. Indien de accountant een afwijking van materieel belang als gevolg van onjuistheden heeft gesignaleerd, dient hij tijdig over de afwijking te communiceren met leidinggevend van het juiste bevoegdheidsniveau en te beoordelen of het noodzakelijk is deze te melden aan de organen belast met governance overeenkomstig Richtlijn 26o “Communicatie over controle-aangelegenheden met organen belast met governance”.
60. De accountant dient de organen belast met governance te informeren over de ongecorrigeerde afwijkingen die door de accountant tijdens de controle zijn verzameld en door de leiding zowel afzonderlijk als in totaal niet van materieel belang zijn geacht voor de jaarrekening als geheel.
61. Zoals aangeduid in paragraaf 54 behoeven in de ongecorrigeerde afwijkingen waarover gecommuniceerd wordt met de organen belast met governance niet de afwijkingen beneden een vastgesteld bedrag te worden opgenomen.

Communicatie met de leiding en de organen belast met governance over afwijkingen als gevolg van fraude

62. Indien de accountant:

(a) een fraude heeft gesignaleerd ongeacht het feit of daaruit een afwijking van materieel belang voortkomt; of

(b) controle-informatie heeft verkregen die een aanwijzing vormt dat er fraude kan zijn gepleegd (zelfs als het potentiële effect daarvan op de jaarrekening niet van materieel belang zou zijn);

dient de accountant over deze zaken tijdig te communiceren met leidinggevenden van het juiste bevoegdheidsniveau en te beoordelen of het noodzakelijk is deze zaken te melden aan de organen belast met governance overeenkomstig Richtlijn 260 “Communicatie over controle-aangelegenheden met organen belast met governance”.

62A Ingevolge de Verordening op de fraudemelding dient de accountant die in redelijkheid een vermoeden van fraude heeft het toezichhoudend orgaan schriftelijk in te lichten indien:

a) het directiefraude betreft, of;

b) de leiding van de huishouding geen toereikende maatregelen treft om de gevolgen van fraude voorzover mogelijk ongedaan te maken en om herhaling daarvan te voorkomen, of;

c) de fraude van materieel belang is voor de financiële informatie.

62B *Het ongedaan maken van de gevolgen van een fraude wil ingevolge de Verordening op de fraudemelding zeggen het melden bij de benadeelde instantie, het treffen van een financiële regeling en het opnemen van de daaruit voortvloeiende consequenties in de jaarrekening.*

63. Als de accountant informatie heeft verkregen dat fraude voorkomt of kan voorkomen, is het van belang dat deze zaak onder de aandacht wordt gebracht van leidinggevend van het juiste bevoegdheidsniveau. Dit is zelfs het geval als de zaak als onbelangrijk zou kunnen worden beschouwd (bijvoorbeeld een kleine verduistering door een personeelslid met een bescheiden positie in de organisatie van de huishouding). De bepaling welk bevoegdheidsniveau het juiste is wordt onder deze omstandigheden mede bepaald door de waarschijnlijkheid van samenspanning of de betrokkenheid van een directielid.
64. Indien de accountant heeft vastgesteld dat de afwijking het gevolg van fraude is of kan zijn en hij heeft vastgesteld dat het effect van materieel belang voor de jaarrekening kan zijn dan wel hij niet in staat is geweest om te evalueren of het effect van materieel belang is:

(a) bespreekt hij de zaak en de aanpak van het vervolgonderzoek met het juiste bevoegdheidsniveau, dat ten minste een niveau hoger in de organisatie moet liggen dan het bevoegdheidsniveau van de betrokkenen; en

(b) raadt hij indien daartoe aanleiding is de leiding aan om juridisch advies in te winnen.

Communicatie over tekortkomingen van materieel belang in de interne beheersing

65. **De accountant dient met de leiding te communiceren over alle tekortkomingen van materieel belang in de maatregelen van interne beheersing verband**

houdend met het voorkomen en ontdekken van fraude en onjuistheden, die onder zijn aandacht zijn gekomen bij de uitvoering van de controle. De accountant dient zich ook zekerheid te verschaffen dat de organen belast met governance zijn ingelicht over alle tekortkomingen van materieel belang in de maatregelen van interne beheersing verband houdend met het voorkomen en ontdekken van fraude, die door de leiding onder de aandacht van de accountant zijn gebracht of door hem tijdens de controle zijn gesignaleerd.

66. Als de accountant tekortkomingen van materieel belang in de maatregelen van interne beheersing verband houdend met het voorkomen en ontdekken van fraude of onjuistheden signaleert, communiceert hij daarover met de leiding. Wegens de ernstige gevolgen van tekortkomingen van materieel belang in de maatregelen van interne beheersing verband houdend met het voorkomen en ontdekken van fraude, is het mede van belang dat dergelijke onvolkomenheden onder de aandacht van de organen belast met governance worden gebracht.
67. Indien twijfel bestaat omtrent de integriteit en eerlijkheid van de leiding of de organen belast met governance, overweegt de accountant in het algemeen het inwinnen van juridisch advies om te assisteren bij het bepalen van de juiste gedragslijn.

Communicatie met regelgevende en justitiële instanties

68. De beroepsplicht van de accountant om gegevens van de opdrachtgever geheim te houden belet hem in het algemeen om fraude en onjuistheden te melden aan een derde buiten de huishouding van de opdrachtgever. De wettelijke verantwoordelijkheden van de accountant verschillen echter per land en onder bepaalde omstandigheden kan de geheimhoudingsplicht ondergeschikt zijn aan verordeningen, de wet of gerechtelijke uitspraken. Zo heeft in bepaalde landen de accountant van financiële instellingen een wettelijke plicht om het bestaan van

fraude en onjuistheden aan toezichhoudende autoriteiten te melden. De accountant overweegt onder deze omstandigheden het inwinnen van juridisch advies.

Omstandigheden waaronder het voor de accountant onmogelijk is de opdracht te voltooien

69. **Indien de accountant tot de conclusie komt dat het niet mogelijk is verder te gaan met de uitvoering van de controle door een afwijking als gevolg van fraude of vermoede fraude dient hij**
- (a) de professionele en wettelijke verantwoordelijkheden in aanmerking te nemen die onder de gegeven omstandigheden gelden, alsmede de vraag of er een verplichting voor hem bestaat om de situatie te melden aan de persoon of personen die de opdracht heeft (hebben) gegeven of in bepaalde gevallen aan regelgevende instanties;**
 - (b) de mogelijkheid te overwegen om zijn opdracht terug te geven; en**
 - (c) indien hij zijn opdracht teruggeeft**
 - (i) met leidinggevend en van het juiste bevoegdheidsniveau en de organen belast met governance het teruggeven van zijn opdracht en de redenen daarvoor te bespreken; en**
 - (ii) te beoordelen of er een professionele of wettelijke verplichting bestaat om aan de persoon of personen, die de opdracht heeft (hebben) verstrekt of in bepaalde gevallen aan regelgevende instanties, het teruggeven van zijn opdracht en de redenen daarvoor te melden.**

-
- 69A *Een beperking in de controle die het gevolg is van een subjectieve verhindering dient in Nederland in principe te leiden tot het teruggeven van de opdracht, hetgeen inhoudt dat geen accountantsverklaring behoeft te worden afgegeven.*
- 69B *In Nederland dient de openbaar accountant onder de bovenstaande omstandigheden de opdracht terug te geven. Deze verplichting geldt niet ingeval de fraude niet van materieel belang is.*
- 69C *Indien de openbaar accountant een opdracht tot wettelijk verplichte controle van een jaarrekening of de bescheiden die bij andere huishoudingen daarvoor in de plaats treden beëindigt wegens een fraude van materieel belang, dient hij te handelen als omschreven in artikel 3 en volgende van de Verordening op de fraudemelding.*
- 69D *Indien de opdracht tot een wettelijk verplichte controle van een jaarrekening of de bescheiden die bij andere huishoudingen daarvoor in de plaats treden, door de opdrachtgever wordt beëindigd en er sprake is van fraude van materieel belang, dient de openbaar accountant te handelen als omschreven in artikel 3 en volgende van de Verordening op de fraudemelding.*
- 69E *Indien de fraude van materieel belang is voor de jaarrekening of de bescheiden die bij andere huishoudingen daarvoor in de plaats treden doch de om deze reden beëindigde controle-opdracht geen wettelijk verplichte controle betreft, mag de openbaar accountant handelen als bedoeld in artikel 3 en van de Verordening op de fraudemelding. Ook in deze situatie is de openbaar accountant ontheven van zijn geheimhoudingsplicht op grond van artikel 10 lid 4 van de GBA.*
70. De accountant kan geconfronteerd worden met uitzonderlijke omstandigheden die de vraag oproepen of hij in staat is verder te gaan met de uitvoering van de

controle, bijvoorbeeld omstandigheden waarbij:

- a. de huishouding niet de maatregelen neemt die de accountant in de gegeven omstandigheden nodig acht om fraude ongedaan te maken en herhaling te voorkomen, zelfs als de fraude niet van materieel belang is voor de jaarrekening;
 - b. de beoordeling van de accountant van het risico van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude en de bevindingen uit controlewerkzaamheden wijzen op een ernstig risico van fraude van materieel en wezenlijk belang; of
 - c. de accountant ernstige zorg heeft over de bekwaamheid of integriteit van de leiding of de organen belast met governance.
71. Vanwege de verscheidenheid aan situaties die kunnen ontstaan is het onmogelijk om precies te beschrijven wanneer het teruggeven van de opdracht juist is. Factoren die de beslissing van de accountant beïnvloeden zijn de gevolgen van de betrokkenheid van een leidinggevende of een lid van een orgaan belast met governance (waardoor de betrouwbaarheid van mededelingen van de leiding van de huishouding beïnvloed zou kunnen zijn) en de mogelijke gevolgen voor de accountant van voortgaande betrokkenheid bij de huishouding.
72. De accountant heeft onder dergelijke omstandigheden professionele en wettelijke verantwoordelijkheden en deze verantwoordelijkheden kunnen verschillen per land. In sommige landen is de accountant gerechtigd of verplicht om een verklaring of rapport (over het teruggeven van de opdracht) aan te bieden aan de persoon of personen die de opdracht heeft (hebben) verstrekt of in bepaalde gevallen de regelgevende instanties. Met het oog op het bijzondere karakter van de omstandigheden en de noodzaak om de wettelijke verplichtingen in acht te

nemen, overweegt de accountant het inwinnen van juridisch advies bij de beslissing om al of niet de opdracht terug te geven en het bepalen van de juiste gedragslijn.

Communicatie met de potentiële opvolgende accountant

73. **Zoals vermeld in artikel 31 lid 2 van de GBA dient de thans optredende accountant na een verzoek om inlichtingen van de potentiële opvolgende accountant mede te delen wat deze voor zijn oordeelsvorming omtrent de aanvaardbaarheid van de opdracht nodig heeft. Indien de opdrachtgever de thans optredende accountant geen toestemming geeft om over de zaken van de opdrachtgever te spreken met de potentiële opvolgende accountant of beperkingen oplegt aan wat de thans optredende accountant mag mededelen, dient dit feit aan de potentiële opvolgende accountant te worden gemeld.**
- 73A *In het collegiaal overleg met zijn eventuele opvolger dient de accountant de redenen bekend te maken voor het beëindigen van de opdracht of van het defungeren. Ingeval het fraude betreft, deelt de accountant tevens de aard en omvang daarvan aan zijn eventuele opvolger mede. Dit wordt niet beschouwd als een doorbreking van de geheimhoudingsplicht als bedoeld in de GBA.*
- 73B *Een andere openbaar accountant dient de opdracht tot controle van de jaarrekening of de bescheiden die bij andere huishoudingen daarvoor in de plaats treden slechts te aanvaarden indien de gevolgen van fraude, voorzover mogelijk ongedaan zijn gemaakt, op toereikende wijze in de jaarrekening of de bescheiden die bij andere huishoudingen daarvoor in de plaats treden zijn verwerkt en toereikende maatregelen zijn genomen om herhaling te voorkomen.*

-
74. De accountant kan worden benaderd door een potentiële opvolgende accountant die informeert naar wat hij voor zijn oordeelsvorming omtrent de aanvaardbaarheid van de opdracht nodig heeft. De verantwoordelijkheden van de thans optredende en de potentiële opvolgende accountant zijn gedeeltelijk in detail uiteengezet in de GBA en Richtlijn 205N “Het afgeven van offertes, de aanvaarding van opdrachten”.
75. De mate waarin de thans optredende accountant de zaken van de opdrachtgever kan bespreken met de potentiële opvolgende accountant is afhankelijk van de vraag of hij toestemming van de opdrachtgever heeft verkregen om aldus te handelen en van de geldende professionele en wettelijke verantwoordelijkheden betreffende het verstrekken van dergelijke inlichtingen, per land. Afhankelijk van eventuele door deze verantwoordelijkheden opgelegde beperkingen, deelt de thans optredende accountant de potentiële opvolgende accountant mee wat deze voor zijn oordeelsvorming omtrent de aanvaardbaarheid van de opdracht nodig heeft, waarbij hij gedetailleerde informatie verstrekt en vrijelijk met de potentiële opvolgende accountant alle belangrijke kwesties met betrekking tot de opdracht bespreekt. Indien fraude of vermoede fraude een rol speelde bij het teruggeven van de opdracht door de functionerende accountant, is het van belang dat hij er voor zorgt slechts de feiten over deze kwesties te vermelden (en niet zijn conclusies).

Specifieke overheidsaspecten

1. *In overleg met de Commissie Overheidsaccountancy (COA) worden uitspraken gepubliceerd voor toepassing in de overheidssector. Onder “Overheidssector” worden alle overheidshuishoudingen begrepen, zoals de rijksoverheid, provincies, gemeenten en waterschappen.*

-
2. *Ongeacht of een controleopdracht uitgevoerd wordt in de private of de overheidssector blijven de basisprincipes gelijk. Het kan echter gewenst zijn om bepaalde Richtlijnen te verduidelijken of aan te vullen voor de specifieke overheidsomstandigheden en aspecten van specifieke wetgeving.*
 3. *Met betrekking tot paragraaf 2 van deze Richtlijn moet worden opgemerkt dat de aard en de reikwijdte van de controle in de overheidssector kan worden beïnvloed door wetten, regelingen, verordeningen en overheidsrichtlijnen die betrekking hebben op het ontdekken van fraude en onjuistheden. Naast de formeel vastgelegde verantwoordelijkheid voor het ontdekken van fraude lijkt manipulatie met overheids gelden een zwaarder accent te drukken op de fraude en het kan voor accountants noodzakelijk zijn meer in te spelen op het verwachtingspatroon van het maatschappelijk verkeer inzake het ontdekken van fraude. Het verwachtingspatroon van het maatschappelijk verkeer inzake de besteding van overheids gelden zal vaak betekenen dat een overheidsaccountant zal moeten beslissen welke actie moet worden genomen in verband met fraude zelfs als die fraude wellicht niet van materieel belang is voor de jaarrekening of geen effect heeft op het soort accountantsverklaring.*
 4. *De paragrafen 56 tot en met 68 behandelen de verantwoordelijkheid van de accountant om te communiceren met de leiding en de organen belast met governance. In de overheidssector kunnen aanvullende verantwoordelijkheden voor de accountant bestaan op grond van bijzondere bepalingen in de controleopdracht of daarop van toepassing zijnde wet- en regelgeving. Voorbeelden van deze bijzondere bepalingen zijn verplichtingen om gevallen waarin overheids gelden niet zijn besteed voor het doel waarvoor ze bestemd zijn, te melden.*
 5. *De paragrafen 69 tot en met 72 beschrijven de aspecten die de accountant dient te beoordelen indien hij tot de conclusie komt dat het niet mogelijk is de opdracht voort te zetten. In de overheidssector zijn de verantwoordelijkheden van de accoun-*

tant in het algemeen vastgelegd in de wetgeving en is het mogelijk dat de accountant de opdracht niet kan teruggeven. Onder deze omstandigheden zal de accountant de invloed op de accountantsverklaring en op de verplichtingen, om andere personen, waaronder de leden van organen belast met governance in te lichten beoordelen. Voor overheidsaccountants geldt dat hun schriftelijke communicatie ter beschikking van het maatschappelijk verkeer kan worden gesteld en daarmee een grotere verspreidingskring bereikt dan uitsluitend de leden van de organen belast met governance van de huishouding.

- 6. De paragrafen 73 tot en met 75 behandelen de verplichtingen met betrekking tot de communicatie met een potentiële opvolgende accountant. Deze bepalingen hebben soms beperkte toepassing in de overheidssector, omdat de benoeming van de accountant en de beëindiging van controleopdrachten onderworpen kan zijn aan een afzonderlijk wetgevend regime.*

Bijlage

Voorbeelden van risicofactoren met betrekking tot afwijkingen als gevolg van fraude

De frauderisicofactoren die in deze bijlage worden onderscheiden zijn voorbeelden van factoren, waarmee accountants in een groot aantal verschillende situaties worden geconfronteerd. Toch zijn de hierna vermelde frauderisicofactoren slechts voorbeelden. Hoogstwaarschijnlijk zullen niet al deze factoren in alle controles voorkomen. Met het opnemen van de lijst wordt geen volledigheid nagestreefd. Voorts past de accountant vakkundige oordeelsvorming toe bij het afzonderlijk of gezamenlijk beoordelen van de frauderisicofactoren en bij de vraag of er specifieke controles kunnen worden toegepast om het risico te verminderen. De frauderisicofactoren worden besproken in de paragrafen 34 tot en met 38 van deze Richtlijn.

Frauderisicofactoren met betrekking tot afwijkingen die voortkomen uit frauduleuze financiële verslaggeving

Frauderisicofactoren met betrekking tot afwijkingen die voortkomen uit frauduleuze financiële verslaggeving kunnen worden onderverdeeld in de volgende drie categorieën:

1. Frauderisicofactoren met betrekking tot de specifieke kenmerken van de leiding en haar invloed op de beheersomgeving.
2. Frauderisicofactoren met betrekking tot de specifieke omstandigheden binnen de bedrijfstak.
3. Frauderisicofactoren met betrekking tot de bedrijfsactiviteiten en de financiële stabiliteit.

Van elk van deze drie categorieën frauderisicofactoren met betrekking tot afwijkingen die voortkomen uit frauduleuze financiële verslaggeving worden hieronder voorbeelden gegeven.

1. *Frauderisicofactoren met betrekking tot de specifieke kenmerken van de leiding en haar invloed op de beheersomgeving*

Deze frauderisicofactoren houden verband met de bekwaamheden van de leidinggevenden, de druk waaronder zij staan, hun stijl van leidinggeven en hun houding met betrekking tot de interne beheersing en het financiële verslaggevingsproces.

- Er kunnen redenen voor leidinggevenden zijn om over te gaan tot frauduleuze financiële verslaggeving. Specifieke aanwijzingen daartoe kunnen de volgende zijn:
 - Een belangrijk deel van de honorering van leidinggevenden bestaat uit bonussen, opties of andere financiële prikkels, waarvan de hoogte afhankelijk is van het bereiken door de huishouding van te agressieve doelstellingen met betrekking tot bedrijfsresultaten, financiële positie of kasstromen.
 - De leiding heeft een uitermate groot belang bij het handhaven of verhogen van de beurskoers van de aandelen van de huishouding of het winstniveau door het gebruikmaken van ongebruikelijk agressieve wijzen van verantwoorden.
 - De leiding verbindt zich tegenover analisten, crediteuren en andere derden om te agressieve of onrealistische voorspellingen te verkrijgen.

-
- De leiding heeft er belang bij onjuiste middelen te gebruiken om vanwege fiscale redenen de getoonde winst te verlagen.
 - De leiding schiet te kort met betrekking tot het tonen en uitdragen van de juiste houding met betrekking tot de interne beheersing en het financiële verslaggevingsproces. Specifieke aanwijzingen daartoe kunnen de volgende zijn:
 - De leiding ondersteunt en draagt niet krachtdadig genoeg de waarden of ethische normen van de huishouding uit of draagt niet de juiste waarden of ethische normen uit.
 - De leiding wordt gedomineerd door een enkele persoon of een kleine groep zonder dat aanvullend beheersmaatregelen zijn genomen zoals een doelmatig toezicht door organen belast met governance.
 - De leiding bewaakt belangrijke beheersmaatregelen niet op adequate wijze.
 - De leiding herstelt belangrijke tekortkomingen in de interne beheersing niet tijdig.
 - De leiding confronteert het personeel in de commerciële sector met te agressieve financiële doelstellingen en verwachtingen.
 - De leiding toont een sterke tegenzin om regelgevende instanties te volgen.
 - De leiding handhaaft ondoelmatig functionerend personeel op afdelingen,

die zich bezig houden met financiële verslaggeving, informatietechnologie en interne accountantscontrole.

- Leidinggevenden, die niet gespecialiseerd zijn in financiële zaken, zijn in hoge mate of geheel betrokken bij de keuze van verslaggevingsgrondslagen of de bepaling van belangrijke schattingen.
- Er is sprake van een groot verloop binnen de leidinggevenden, de geraadpleegde adviseurs en de leden van de raad van bestuur.
- Er is sprake van een gespannen relatie tussen de leiding van de huishouding en de accountant of de voorgaande accountant. Specifieke aanwijzingen daartoe kunnen de volgende zijn:
 - Vaak voorkomende meningsverschillen met de accountant of een voorgaande accountant over onderwerpen met betrekking tot de controle of (jaar)verslaggeving.
 - Onredelijke aan de accountant gestelde eisen, waaronder onredelijke tijdslimieten voor het gereed komen van de controle of het verstrekken van de accountantsverklaring.
 - Autoritair optreden van de leiding tegenover de accountant, in het bijzonder tot uiting komend in pogingen om de reikwijdte van de controle te beïnvloeden.
- Het bedrijf heeft zich in het verleden schuldig gemaakt aan overtreding van de beursreglementering of er zijn tegen het bedrijf claims ingediend wegens fraude of overtreding van de beursreglementering.

-
- De corporate governance-structuur van het bedrijf is zwak of ondoelmatig, wat bijvoorbeeld kan worden aangetoond door:
 - De organen belast met governance bevatten te weinig leden, die onafhankelijk zijn ten opzichte van de leiding.
 - Door de organen belast met governance wordt weinig aandacht besteed aan onderwerpen met betrekking tot financiële verslaggeving en aan de administratieve organisatie en interne beheersing.

2. *Frauderisicofactoren met betrekking tot de specifieke omstandigheden binnen de bedrijfstak*

Deze frauderisicofactoren betreffen de economische omgeving, waarbinnen de huishouding opereert en het toezicht waaraan ze is onderworpen.

- Nieuwe eisen met betrekking tot de jaarverslaggeving en andere voortkomend uit wetten of andere regelgeving die de financiële stabiliteit of de winstgevendheid van de huishouding kunnen aantasten.
- Een hoge mate van concurrentie of marktverzadiging, die vergezeld gaat van dalende marges.
- Dalende activiteiten binnen de bedrijfstak met een toenemend aantal faillissementen en een aanzienlijke daling van de vraag.
- Snelle veranderingen in de bedrijfstak, zoals een grote kwetsbaarheid in verband met snel veranderende technologie of een snelle productveroudering.

3. *Frauderisicofactoren met betrekking tot de bedrijfsactiviteiten en de financiële stabiliteit*

Deze frauderisicofactoren betreffen de aard en complexiteit van de huishouding en haar transacties, de financiële toestand van de huishouding en haar winstgevendheid.

- De onmogelijkheid om uit de bedrijfsactiviteiten kasstromen te genereren, terwijl uit de verslaggeving winst en winstgroei blijken.
- Grote druk om extra vermogen te verwerven noodzakelijk om concurrerend te kunnen blijven, dit tegen de achtergrond van de financiële positie van de huishouding (waarin begrepen een geldbehoefte om aanzienlijke uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling en kapitaalgoederen te kunnen financieren).
- Activa, passiva, inkomsten en uitgaven, gebaseerd op aanzienlijke schattingen, die ongebruikelijk subjectieve oordelen of onzekerheden bevatten of die mogelijk op korte termijn sterk kunnen veranderen op een wijze die financieel gesproken een noodlottig effect kan hebben op de huishouding bijvoorbeeld:
 - de uiteindelijke inbaarheid van vorderingen
 - het tijdstip waarop opbrengsten worden verantwoord
 - de realiseerbaarheid van financiële instrumenten, gebaseerd op een uiterst subjectieve waardering van de zekerheden of de situatie, dat moeilijk is vast te stellen uit welke bron de terugbetaling zal komen of
 - een aanzienlijke balanspost aan geactiveerde kosten.

-
- Belangrijke transacties met verbonden partijen die niet tot de gewone bedrijfsactiviteiten behoren.
 - Belangrijke transacties met verbonden partijen die niet of door een ander accountantskantoor gecontroleerd worden.
 - Belangrijke ongebruikelijke of zeer complexe transacties (met name die vlak voor het einde van het jaar) die moeilijke vragen oproepen met betrekking tot “substance over form”.
 - Omvangrijke bankrekeningen of dochtermaatschappijen of activiteiten van bijkantoren in belastingparadijzen waarvoor geen duidelijke zakelijke redenen lijken te bestaan.
 - Een veel te complexe organisatiestructuur die vergezeld gaat van talrijke of ongebruikelijke rechtspersonen, bestuurlijke gezagslijnen of contractuele regelingen die ongeschijnlijk geen enkel bedrijfsdoel dienen.
 - Een situatie waarin het moeilijk is vast te stellen welke organisatie of persoon (of personen) de rechtspersoon beheerst.
 - Een ongewoon snelle groei van de bedrijfsgrootte of de winstgevendheid, in het bijzonder vergeleken met die van andere ondernemingen in dezelfde bedrijfstak.
 - Een zeer grote kwetsbaarheid voor wijzigingen in de rentestand.
 - Een sterke afhankelijkheid van schulden, minimale mogelijkheden om te voldoen aan terugbetalingsverplichtingen, of voorwaarden met betrekking tot schulden, waaraan de huishouding zich moeilijk kan houden.

-
- Onrealistisch agressieve doelstellingen ten aanzien van omzet of winstgevendheid.
 - Dreiging van aanstaand faillissement, bedrijfssluiting of een vijandelijke overname.
 - Ongunstige gevolgen voor belangrijke lopende onderhandelingen (zoals met betrekking tot een fusie of het verkrijgen van een contract) in het geval dat slechte financiële resultaten worden gepresenteerd.
 - Een slechte of verslechterde financiële positie terwijl de leiding van de huishouding zich persoonlijk borg heeft gesteld voor omvangrijke schulden van de huishouding.

Frauderisicofactoren met betrekking tot afwijkingen die voortkomen uit het onrechtmatig onttrekken van waarden aan de huishouding

Frauderisicofactoren met betrekking tot afwijkingen die voortkomen uit het onrechtmatig onttrekken van waarden aan de huishouding kunnen worden onderverdeeld in de volgende twee categorieën.

1. Frauderisicofactoren met betrekking tot activa die gemakkelijk aan de huishouding kunnen worden onttrokken.
2. Frauderisicofactoren met betrekking tot maatregelen van interne beheersing.

Van elk van de beide categorieën frauderisicofactoren met betrekking tot afwijkingen die voortkomen uit het onrechtmatig onttrekken van waarden aan de huishouding

worden hieronder voorbeelden gegeven. De diepgang waarmee de accountant de frauderisicofactoren behorende tot categorie 2 in aanmerking neemt wordt beïnvloed door de mate waarin risicofactoren behorende tot categorie 1 voorkomen.

1. *Frauderisicofactoren met betrekking tot activa die gemakkelijk aan de huishouding kunnen worden onttrokken*

Deze frauderisicofactoren betreffen de aard van de activa van een huishouding en de mate waarin ze ontvreemd kunnen worden.

- Grote hoeveelheden contant geld.
- Specifieke eigenschappen van bepaalde voorraadgoederen, zoals een klein formaat in combinatie met een hoge waarde en een grote vraag.
- Gemakkelijk te vervreemden activa zoals obligaties aan toonder, diamanten of computerchips.
- Specifieke eigenschappen van bepaalde vaste activa, zoals een klein formaat in combinatie met goede verhandelbaarheid, waarbij geen eigendomsbewijs wordt gevraagd.

2. *Frauderisicofactoren met betrekking tot maatregelen van interne beheersing*

Deze frauderisicofactoren betreffen het ontbreken van maatregelen van interne beheersing ter voorkoming of ontdekking van het onrechtmatig onttrekken van waarden aan de huishouding.

- Ontoereikend toezicht door de leiding van de huishouding (bijvoorbeeld ontoereikende supervisie of ontoereikende bewaking van verafgelegen locaties).

-
- Het ontbreken van procedures om een antecedentenonderzoek uit te voeren ten aanzien van sollicitanten voor posities waarin bedrijfsfunctionarissen toegang hebben tot activa die gemakkelijk aan de huishouding kunnen worden onttrokken.
 - Een ontoereikende administratie van activa die gemakkelijk aan de huishouding kunnen worden onttrokken.
 - Het ontbreken van adequate functiescheidingen of onafhankelijke controles.
 - Het ontbreken van een adequaat systeem van autorisatie en goedkeuring (bijvoorbeeld voor aankopen).
 - Slechte fysieke beveiligingen met betrekking tot kasgeld, beleggingen, voorraden of vaste activa.
 - Het ontbreken van actuele en goede documentatie bij transacties (bijvoorbeeld crediteringen voor geretourneerde goederen).
 - Het ontbreken van de plicht om periodiek vakantie op te nemen voor bedrijfsfunctionarissen op sleutelposities.

Bijlage 2

Voorbeelden van bijstelling van controlewerkzaamheden naar aanleiding van de inschatting van frauderisicofactoren overeenkomstig de paragrafen 39 tot en met 41 van deze Richtlijn

Hieronder worden voorbeelden gegeven van mogelijke bijstellingen van controlewerkzaamheden op grond van de inschatting door de accountant van het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang zou kunnen bevatten als gevolg van zowel frauduleuze financiële verslaggeving als het onttrekken van waarden aan de huishouding. De accountant past oordeelsvorming toe om de meest geschikte controlewerkzaamheden onder de gegeven omstandigheden te kiezen. Het is mogelijk dat beschreven controlewerkzaamheden niet onder alle omstandigheden de meest geschikte of noodzakelijke zijn. De wijze waarop de accountant op frauderisicofactoren inspeelt is behandeld in de paragrafen 40 en 41 van deze Richtlijn.

Algemene overwegingen

Oordeelsvorming over het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zou kunnen bevatten kan op de volgende wijzen van invloed zijn op de controle:

- Professioneel kritische instelling. Professioneel kritische instelling kan leiden tot:
 - (i) verhoogde nauwkeurigheid bij het selecteren van de aard en omvang van de documentatie die moet worden onderzocht ter bevestiging van materiele transacties en (ii) toegenomen erkenning van de noodzaak om toelichtingen of andere mededelingen van de leiding omtrent zaken van materieel belang nader te onderbouwen.

-
- Het inzetten van leden van het controleteam. De kennis, vaardigheid en bekwaamheid van leden van het controleteam aan wie belangrijke controleverantwoordelijkheden zijn toegewezen dient te zijn afgestemd op de inschatting door de accountant van het risiconiveau van de opdracht. In aansluiting daarop dient de mate waarin toezicht wordt gehouden in overeenstemming te zijn met het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zou kunnen bevatten en de ervaringen van de leden van het controleteam.
 - Grondslagen voor financiële verslaggeving. De accountant kan besluiten om de keuze voor en het toepassen van bepaalde grondslagen voor financiële verslaggeving, in het bijzonder die met betrekking tot de opbrengstenverantwoording, de waardering van activa of het al dan niet activeren van kosten nader te onderzoeken.
 - Beheersingsmaatregelen. De mogelijkheid voor de accountant om het interne beheersrisico lager dan hoog in te schatten kan beperkt zijn. Dit betekent echter niet dat de accountant zich geen inzicht omtrent de interne beheersingsmaatregelen behoeft te verschaffen voorzover noodzakelijk om zijn controle te kunnen plannen. Dergelijk inzicht kan van bijzonder belang zijn bij het nader kennisnemen en beoordelen van beheersingsmaatregelen (of van het ontbreken daarvan) die de huishouding heeft ontwikkeld om op de onderkende frauderisicofactoren in te kunnen spelen. Deze beoordeling dient echter ook te worden toegespitst op de mogelijkheid dat de leiding van de huishouding dergelijke maatregelen doorbreekt.

Het kan noodzakelijk zijn dat de aard, het tijdstip van uitvoering en de omvang van de controlewerkzaamheden op de volgende wijze moeten worden gewijzigd:

- Het kan voorkomen dat de aard van de uitgevoerde controlewerkzaamheden

moet worden gewijzigd om informatie te verkrijgen die meer betrouwbaar is of om aanvullende ondersteunende informatie te verkrijgen. Zo kan het noodzakelijk zijn om meer controle-informatie te verkrijgen uit onafhankelijke bronnen buiten de huishouding.

- Het kan voorkomen dat het tijdstip van uitvoering van gegevensgerichte werkzaamheden moet worden gewijzigd om deze korter voor of precies op de balansdatum te doen plaatsvinden. Zo kan de accountant, als er een ongebruikelijke neiging bij de leiding van de huishouding bestaat om zich in te laten met frauduleuze financiële verslaggeving, besluiten dat gegevensgerichte werkzaamheden moeten worden uitgevoerd rond of op de balansdatum, in het geval dat in het bestaande controleplan geen werkzaamheden met betrekking tot het toegenomen accountantscontrolesrisico in verband met deze frauderisicofactor zijn opgenomen.
- De omvang van de uitgevoerde werkzaamheden moet een afgeleide zijn van de inschatting van het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zou kunnen bevatten. Een grotere steekproefomvang of een meer uitgebreide cijferanalyse kunnen in dit verband passende maatregelen zijn.

De accountant overweegt of wijziging van de aard van de controlewerkzaamheden de voorkeur verdient boven wijziging van de omvang om meer effectief op de geconstateerde frauderisicofactoren te kunnen inspelen.

Overwegingen aangaande rekeningsaldi, soorten transacties en het niveau van gedane beweringen

De specifieke wijze waarop met controlewerkzaamheden wordt ingespeeld op de

inschatting door de accountant van het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zou kunnen bevatten zal verschillen afhankelijk van de soorten of combinaties van frauderisicofactoren of omstandigheden die zijn geconstateerd en van de rekeningsaldi, de soorten transacties en de beweringen, waarop ze betrekking hebben. Als deze factoren of omstandigheden wijzen op een bepaald risico dat verband houdt met specifieke rekeningsaldi of soorten transacties, moeten controlewerkzaamheden die zich op deze specifieke gebieden richten worden overwogen die naar het oordeel van de accountant het accountantscontrolerisico beperken tot een aanvaardbaar niveau tegen de achtergrond van de frauderisicofactoren of omstandigheden die zijn geconstateerd.

Hieronder volgen specifieke voorbeelden van deze toegespitste controlewerkzaamheden:

- Bezoek bedrijfslocaties of voer onaangekondigde controles uit. Woon bijvoorbeeld de inventarisatie bij op locaties waar de aanwezigheid van de accountant niet vooraf is bekendgemaakt of neem de kas op een bepaalde datum op via een overvalscontrole.
- Verlang dat de voorraden worden geïnventariseerd op een tijdstip dat dichterbij de balansdatum ligt.
- Wijzig de controlebenadering in het lopende jaar. Neem bijvoorbeeld mondeling contact op met grote afnemers en leveranciers ter aanvulling op het zenden van schriftelijke saldobestemmingen, zend verzoeken om bevestiging aan een specifieke instantie binnen de organisatie of verzamel meer en andere informatie.
- Beoordeel de correctieboekingen die aan het einde van het kwartaal of het jaar zijn gemaakt en onderzoek de posten die qua aard of bedrag ongebruikelijk zijn.

-
- Onderzoek van omvangrijke en ongebruikelijke transacties, in het bijzonder die welke plaatsvinden kort voor of op de balansdatum, de aannemelijkheid van de verbonden partijen en de herkomst van de financiële middelen die eraan ten grondslag ligt.
 - Voer een uitgebreide cijferanalyse op detailniveau uit. Vergelijk bijvoorbeeld de opbrengst en kostprijs verkopen per locatie en bedrijfsactiviteit met de eigen verwachtingen.
 - Voer gesprekken met bedrijfsfunctionarissen die betrokken zijn bij bedrijfsonderdelen, welke in verband worden gebracht met het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zou kunnen bevatten, om hun inzichten te vernemen omtrent dat risico en omtrent de vraag of en hoe interne beheersingsmaatregelen zich op dit risico richten.
 - Overweeg om als andere externe accountants de jaarrekening van één of meer dochterondernemingen, divisies of filialen controleren, met hen de omvang van de werkzaamheden te bespreken die noodzakelijk zijn om te kunnen garanderen dat voldoende wordt ingespeeld op het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zou kunnen bevatten uit hoofde van transacties en activiteiten tussen deze bedrijfsonderdelen.
 - Als het werk van een deskundige bijzonder belangrijk wordt ten aanzien van een post in de jaarrekening waarvoor het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zou kunnen bevatten hoog is, voer dan aanvullende controlewerkzaamheden uit met betrekking tot enige of alle veronderstellingen, methoden of bevindingen van de deskundige om vast te stellen dat de bevindingen redelijk zijn, of schakel een andere deskundige in voor dat doel.

-
- Voer controlewerkzaamheden uit om geselecteerde rekeningen uit de beginbalans die gebaseerd zijn op een eerder gecontroleerde jaarrekening te analyseren teneinde vast te stellen hoe van bepaalde posten waaraan schattingen en oordelen ten grondslag hebben gelegen, bijvoorbeeld een voorziening voor verkoopprenturen, de afloop is geweest, uitgaande van wat later bekend is geworden.
 - Voer controlewerkzaamheden uit met betrekking tot rekeningen of interne afstemmingen van rekeningen, mede ten aanzien van tussentijdse afstemmingen.
 - Voer door de computer ondersteunde controletechnieken uit zoals data mining om een populatie op afwijkingen te onderzoeken.
 - Toets de betrouwbaarheid van door de computer vervaardigde bestanden en transacties.
 - Verwerf aanvullende controle-informatie uit bronnen buiten de gecontroleerde huishouding.

Specifieke toegespitste controlewerkzaamheden - afwijkingen die voortkomen uit frauduleuze financiële verslaggeving

Voorbeelden van toegespitste controlewerkzaamheden naar aanleiding van de inschatting door de accountant van het risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van frauduleuze financiële verslaggeving zou kunnen bevatten zijn:

- Opbrengstenverantwoording. Als er een risico bestaat dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zou kunnen bevatten, dat gepaard kan gaan met onjuiste opbrengstenverantwoording of dit tot gevolg kan

hebben, kan het nuttig zijn om met cliënten bepaalde belangrijke contractvoorwaarden en het ontbreken van bijkomende bepalingen af te stemmen, omdat de toegepaste verslaggevingsmethode vaak wordt beïnvloed door dergelijke voorwaarden en bepalingen.

- Voorraadhoeveelheden. Als er een risico bestaat dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude in verband met voorraadhoeveelheden zou kunnen bevatten, kan beoordeling van de voorraadrekeningen van nut zijn om locaties, rayons of voorraadgoederen te onderkennen, waaraan specifieke aandacht moet worden besteed tijdens of na de inventarisatie. Een dergelijke beoordeling kan er bijvoorbeeld toe leiden dat besloten wordt om de inventarisatie op bepaalde locaties onaangekondigd bij te wonen of om aan de leiding van de huishouding de garantie te vragen dat de inventarisatie op alle te inventariseren locaties op dezelfde dag worden uitgevoerd.
- Ongebruikelijke journaalposten. Als er een risico bestaat dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van frauduleuze financiële verslaggeving zou kunnen bevatten, kan het uitvoeren van controlewerkzaamheden met betrekking tot ongebruikelijke journaalposten om de bevestiging te krijgen dat deze voldoende zijn onderbouwd en een juiste weergave zijn van onderliggende gebeurtenissen en transacties, van nut zijn bij het onderkennen van gefingeerde boekingen voortkomend uit agressieve praktijken met betrekking tot de opbrengstenverantwoording. Omdat er geen algemeen aanvaarde definitie van ongebruikelijke journaalposten bestaat, gaat het in het algemeen om wijzigingen in de jaarrekening of boekingen die worden gemaakt in de administratie en subadministraties (al dan niet geautomatiseerd) van een huishouding waarvoor in het algemeen het initiatief ligt bij functionarissen op het niveau van de leiding en die niet routinematig zijn of verbonden met de normale uitvoering van transacties.

Specifieke toegespitste controlewerkzaamheden - afwijkingen die voortkomen uit het onttrekken van activa aan de huishouding

Verschillende omstandigheden leggen noodzakelijkerwijs verschillende toegespitste controlewerkzaamheden op. In het algemeen is de wijze waarop de accountant inspeelt op een risico dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude met betrekking tot het onttrekken van activa aan de huishouding zou kunnen bevatten, gericht op bepaalde rekeningsaldi en soorten transacties.

Alhoewel sommige van de toegespitste controlewerkzaamheden die opgenomen zijn in de twee categorieën hierboven toegepast kunnen worden onder dergelijke omstandigheden, moet de inhoud van de werkzaamheden aansluiten bij de specifieke informatie over het onttrekkingsrisico dat is onderkend. Indien bijvoorbeeld een bepaald actief zeer gemakkelijk aan de huishouding kan worden onttrokken, terwijl het mogelijk van materieel belang is voor de jaarrekening, kan het nuttig voor de accountant zijn om kennis te nemen van de interne beheersingsmaatregelen die zijn getroffen ter preventie en ontdekking van dergelijke onttrekkingen en om de doelmatigheid van de werking van dergelijke beheersingsmaatregelen te toetsen.

Bijlage 3

Voorbeelden van omstandigheden die aanwijzingen vormen voor de mogelijkheid van fraude en onjuistheden

De accountant kan geconfronteerd worden met omstandigheden die op zich of in combinatie een aanwijzing vormen voor de mogelijkheid dat de jaarrekening een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude of onjuistheden zou kunnen bevatten. De hierna vermelde omstandigheden zijn slechts voorbeelden; het is niet waarschijnlijk dat al deze omstandigheden in alle controles zullen voorkomen en het staat evenmin vast dat de lijst compleet is. Omstandigheden die aanwijzingen vormen voor een mogelijke afwijking worden besproken in de paragrafen 43 en 44 van deze Richtlijn.

- Door de leiding van de huishouding opgelegde onrealistische tijdlimieten voor het voltooien van de controle.
- Weerstand bij de leiding van de huishouding om vrijelijk te communiceren met solide derden zoals regelgevende instanties en bankiers.
- Beperkingen in de controle die zijn opgelegd door de leiding van de huishouding.
- De ontdekking van belangrijke zaken die niet eerder door de leiding van de huishouding zijn gerapporteerd.
- Omvangrijke moeilijk te controleren cijfers in de administratie.
- Een agressieve toepassing van de grondslagen voor financiële verslaggeving.
- Strijdige of onbevredigende informatie van de zijde van de leiding van de huishouding of het personeel.

-
- Ongebruikelijk gedocumenteerde informatie zoals handmatige wijzigingen in documenten of handmatige documentatie, terwijl die gewoonlijk in elektronische vorm ter beschikking is.
 - Informatie die met tegenzin wordt aangeleverd of na een onredelijk lange tijd.
 - In ernstige mate onvolledige of ontoereikende administratieve bescheiden.
 - Transacties zonder bewijsstukken.
 - Ongebruikelijke transacties qua aard, omvang of complexiteit, in het bijzonder als deze transacties hebben plaatsgevonden kort voor de balansdatum.
 - Transacties die niet zijn vastgelegd conform de richtlijnen van de leiding van de huishouding.
 - Belangrijke niet afgestemde verschillen tussen controlerekeningen en subrekeningen of tussen de uitkomst van een inventarisatie en de bijbehorende grootboekrekening, die niet tijdig op aanvaardbare wijze zijn onderzocht en gecorrigeerd.
 - Onvoldoende controle over de computerverwerking (bijvoorbeeld te veel verwerkingsfouten, te late verwerking en rapportage).
 - Door cijferanalyse aangetoonde grote verschillen met eerdere verwachtingen.
 - Minder reacties op verzoeken om financiële saldi te bevestigen dan verwacht of grote verschillen die door verzoeken om financiële saldi te bevestigen worden ontdekt.

-
- Aanwijzingen dat leidinggevend en of ander personeel ruim boven hun stand leven.
 - Niet geanalyseerde tussenrekeningen.
 - Debiteurenrekeningen waarop gedurende lange tijd geen gelden binnenkomen.

